

Çok Sesli Bir Yazar: Muhammed el-Bekrî, Hayatı, Eserleri ve Şahsiyeti

A Sophisticated Author: Muhammad al-Bakri's Life, Books and Persona

Hüseyin YAZICI¹

¹Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, Arapça Öğretmenliği Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

ORCID: H.Y. 0000-0002-2480-2572

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Hüseyin Yazıcı (Prof. Dr.),

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, Arapça Öğretmenliği Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
E-posta: hyazici@fsm.edu.tr/

Başvuru/Submitted: 03.02.2023

Revizyon Talebi/Revision Requested:
14.02.2023

Son Revizyon/Last Revision Received:
24.02.2023

Kabul/Accepted: 09.03.2023

Atıf/Citation: Yazıcı, Hüseyin. "Çok Sesli Bir Yazar: Muhammed el-Bekrî, Hayatı, Eserleri ve Şahsiyeti." *Şarkiyat Mecmuası - Journal of Oriental Studies* 42 (2023), 185-212.
<https://doi.org/10.26650/jos.1246755>

ÖZ

Nesebi Hz. Ebû Bekir'e, diğer bir kanaldan da Hz. Peygamber'e kadar dayanan Mısırlı din adamı, edip, eleştirmen ve düşünür Muhammed Tefvîk el-Bekrî, Mısır'da 1966 ve 2013 yıllarında yayımlanan iki kitapta ayrıntılı olarak ele alınmış; ülkemizde ise bir ansiklopedi maddesi dışında hakkında kayda değer bir araştırmaya rastlanmamıştır. Araştırmalarımız esnasında kendisiyle ilgili olarak kaleme alınan 2013 tarihli kitabın 1966 tarihli çalışmadan daha tafsilatlı ve daha ilmi olduğu görülmüştür.

el-Bekrî, mensubu olduğu ailenin maddi imkânları dolayısıyla sağlam bir eğitim görmüş ve bu eğitim sayesinde çok genç yaşta el-Ezher'den icazet alarak dini alanda yetkinlik kazanmıştır. Diğer taraftan Mısır'da önemli kabul edilen bazı şeyhlik makamlarına, nakibü'l-eşraflığa, Mısır Hükûmetine bağlı bazı kurullara atanması, İngiliz başkonsolosu Lord Cromer ve bazı Mısırlı siyasi şahsiyetlerle olan yakın ilişkisi, kişiliğinin öne çıkmasına zemin hazırlamıştır.

el-Bekrî'nin, Sultan II. Abdülhamit'ten birinci derecede Nişân-ı Osmânî ve Anadolu Payesi alması 1892 senesinde yapmış olduğu İstanbul ziyaretinin önemli bir ziyaret olduğunu göstermektedir. İfade edildiği gibi Sultan II. Abdülhamid'e olan yakınlığı, bir dönem Mısır'ın siyasi hayatına olan etkisi, Osmanlı Türkçesine aktarılmış ancak pek bilinmeyen el-*Müstakbel li'l-İslâm* adlı eseri, en önemlisi de edebî alanda ve özellikle klasik Arap edebiyatında kabul gören kişiliği göz önüne alındığında tanıtılması elzem bir şahsiyet olduğunda hiç şüphe yoktur. Bu makalede ülkemizde pek tanınmayan ve 62 yıllık bir ömür sürmüş olan el-Bekrî'nin yaklaşık 20 senesi acılarıyla geçen; ancak önemli eserlerle dolu olan hayatı, eserleri ve ilmi şahsiyeti gerekli kaynaklar taranıp değerlendirilerek anlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Muhammed Tefvîk el-Bekrî, Mısır, Hidiv Abbas, Beytüs-Siddik, Sahâricu'l-lu'lu'

ABSTRACT

Two books published in Egypt in 1966 and 2013 are seen to have dealt with Muhammad Tawfiq al-Bakri, the Egyptian cleric, author, critic and thinker whose lineage goes back to Abû Bakr through one lineage and to the Prophet Muhammad (pbuh) through another; however, no significant research apart from one article is found about him in Turkey. During my research, the 2013

book about him was seen to have been written in more detail and more scientifically than the 1966 book. Because al-Bakrî received the first degree of *Niṣan-ı Osmani* [Order of Osmanieh] and the Rank of Anatolia from Sultan Abdülhamid II, his visit was clearly an important one. Al-Bakrî was able to receive a good education thanks to his family's financial means, and he received a diploma (i.e., teaching certificate) from Al-Azhar University at a very young age thanks to this education. This diploma rendered him competent in the religious field. Meanwhile, he was appointed sheikh of the al-Bakrî dervish order, sheikh in charge of the Sufi orders (*masikhat al-mashâyikh al-sūfiyya*), and *naqib al-ashraf* [chief of the Prophet's descendants], whose history is much older than that of the *masikhat al-mashâyikh al-sūfiyya*. He was also appointed as a permanent member of the Advisory Board (Meclisu şûra'l-kavânin) in 1892 and as a permanent member of the General Assembly (*al-Jam'iyyat al-Umumiyya*) of the Egyptian Government. Along with these duties, al-Bakrî's close and warm relationship with Khedive Abbās II first and then Lord Cromer, a statesman appointed as the British representative to Egypt and the British consul-general, paved the way for him to become more prominent. When considering al-Bakrî's closeness to Sultan Abdülhamid II, his influence on Egyptian political life for a time, his little-known book *al-Mustaqbal Li'l-Islâm* that was translated into Ottoman, and most importantly his persona as accepted in the literary field and especially in classical Arabic literature, he is undoubtedly a person who definitely needs to be made known publicly. Based on a scan and evaluation of the relevant sources, this article explains the life, books, and scientific persona of al-Bakrî, a man not very well known in Türkiye who lived for 62 years, almost 20 of which were spent in pain but filled with important works.

Keywords: Muhammad Tawfiq al-Bakrî, Egypt, Khedive Abbās II, Bayt al-Siddiq, Sahârij al-Lu'lu'

EXTENDED ABSTRACT

The Egyptian cleric, author, critic, and thinker Muhammad Tawfiq al-Bakrî (1870-1932), with lineages dating back to Hazrat Abu Bakr and Hazrat Muhammad (pbuh), was discussed in two books published in Egypt, one in 1966 and 2013, as well as a handful of articles. As a result of the examination performed here, the 2013 work is seen to be more detailed and more knowledgeable. Not well known in Türkiye, al-Bakrî was able to receive a solid education due to his family's wealth, and he was admitted into Al-Azhar University at a very young age thanks to this education. Al-Bakrî's family was large family and had been positioned in history with positions at various levels, ultimately ending up with Muhammad Tawfiq al-Bakrî's father, Alî al-Bakrî al-Siddiqî (d.1880). After Muhammad al-Bakrî's elementary education, he went to the al-Aliyye school Khedive Tawfiq had established for his children and learned mathematics, history, and geography, as well as English, French, and Turkish. Due to his solid education and strong determination, he started studying the Qur'an in depth, making use of grammar, syntax, and detailed interpretations, and then started deepening his knowledge in the fields of hadith, fiqh, method, and rhetoric.

In 1892, Khedive Abbās II appointed Mohammed Tawfiq al-Bakrî as sheikh of the al-Bakrî Sufi sect, the sheikh responsible for all Sufi sects, and *naqib al-ashraf* [chief of the Prophet's descendants]. Abbās II then appointed al-Bakrî as a permanent deputy to the Advisory Board and General Assembly in the Egyptian Government. As a particular result of being made the sheikh responsible for Sufi sects, many cases and problems were conveyed to al-Bakrî, and he tried to resolve these by taking on the role of an arbitrator in a sense.

Al-Bakrî came to Istanbul after a European trip and was highly influenced by Hagia Sophia and its symbolic presence. He also met with the Rifai sheikh Abū al-Hudā al-Sayyādî (d.

1909), who is known for his closeness to Abd al-Hamīd II. Actually, the most important reason behind al-Bakrī's visit to Istanbul from Europe was obviously to meet with Abd al-Hamīd II. During the meeting, Abd al-Hamīd II realized that al-Bakrī was extremely well-equipped for his young age and was quite pleased with him, giving al-Bakrī the first degree of *Niṣan-ı Osmanî* [Order of Osmanieh] and the Rank of Anatolia. Such an honor had never been given to an Egyptian scholar before.

In 1892, a meeting was held in al-Bakrī's house in which many scholars attended, during which Muhammad Tawfīk al-Bakrī was appointed the head of the Arab Language Institution. In a meeting held in 1893, some decisions were made for al-Bakrī to give a conference on the subjects of translating certain foreign words into Arabic and of common words and traditions between Arabs and the French. However, the Arabic Language Institution, which occurs in sources as the first language academy, was closed shortly afterwards due to the lack of importance the government gave to this initiative.

Al-Bakrī was practically an advisory center on many issues, including political ones, and he is seen to have also been on the political scene in addition to the religious and literary fields he'd entered at a very young age. Based on his belief that administrative independence should come after political independence, al-Bakrī demanded the establishment of the House of Representatives. Although al-Bakrī is known to have had generally good relations with Lord Cromer, who was appointed as the British representative and British consul-general to Egypt, al-Bakrī was never a supporter of British occupation. He believed that the Egyptians were able to rule their own country and had the power to do so. Meanwhile, the idea of the Islamic Union was one of the thoughts that occupied him. The idea that al-Bakrī put forward and that perhaps was unlike others was the idea that Egyptians are able to rule themselves and cope with their own problems. This was a significant thought for that time.

Khedive Abbās II didn't like that al-Bakrī was receiving such close attention from Sultan Abdülhamid II, who had told al-Bakrī, "You are my son now" and had given al-Bakrī medals that had never been given to any Egyptian before, and made this situation a problem. After Khedive Abbās II visited Istanbul in 1901, he was seen to try and melt the ice between him and al-Bakrī. Although periodic improvements occurred after al-Bakrī and Khedive Abbās II failed to be on good terms, this situation is understood to have never returned to its former state.

Muhammad Tawfīk al-Bakri composed many studies, and the first thing that comes to mind when mentioning him is his authority in the religious field. Al-Bakrī spoke Turkish, French, and English and can additionally be considered a philologist with a knowledge of the finest details of the Arabic language. In his work *Fuhūlu'ş-şu'arā* in particular, the selections he made from some Abbasid poets show both his literary taste and his high incidence in classical Arabic literature. The existing expressions in *sahārīj al-lu'lu'*, one of his most important works, contain the highest-proposed examples of classical Arabic. Al-Bakri was one of the rare users of the form of Arabic that is used in the oldest texts and even in the Qur'an, and

which has become the language of literature, poetry, religion, and science over time. Al-Bakrî had an extremely important scientific persona and, in my opinion, was a person who attracted attention as someone with significant weight as an advisory authority in the political, religious, and literary fields. As stated before, when considering his closeness to Sultan Abdülhamid II, his influence over Egyptian political life for a time, his little-known work *al-Mustaqbal Li'l-Islām* that was translated into Ottoman and banned from entering Ottoman land and most importantly his persona as accepted in the literary field and especially in classical Arabic literature, no doubt exists that he is a person who needs to be introduced.

By scanning and evaluating the necessary sources, this article attempts to explain the life, works, and scientific persona of al-Bakrî, someone not well-known in Türkiye who lived for 62 years, almost 20 year of which were filled with pain as well as important works.

Giriş

el-Bekrî Ailesine Bir Bakış

Son derece geniş bir aile olan el-Bekrî ailesi mensubiyetlerini nereye dayandığı¹ ve bu aileye müntesiplerin hangi bölgelere dağıldıkları konusunda, yapılan araştırmalar neticesinde geniş bir bilgiye sahip olmuştur. Bilindiği gibi eskiden beri Araplar, aralarında baba tarafından kan bağı bulunan akrabasının oluşturduğu asabiyete² ayrı bir önem vermişlerdir. Özellikle Emevîler döneminde³ bu durumun ileri düzeyde olduğu müşahede edilmekte; ancak Abbasîler döneminde ve daha sonraki zaman diliminde söz konusu durumun eskisine oranla zayıfladığı görülmektedir. Bu mevcut geleneği sürdüren el-Bekrî ailesi de soy ağacını takip ederek kendi neseplerinin ilk kaynağına kadar inmiştir. Nitekim Muhammed Tevfik el-Bekrî'nin nesebinin, beşinci dedesi Abdurrahman Celâlüddîn'in babası Ahmed Zeynüddîn kanalıyla Hz. Peygambere dayandığı da zikredilmektedir.⁴

Kaynaklarda yer alan bilgilere göre Hz. Ebû Bekir'in oğlu Muhammed b. Ebî Bekr es-Sıddîk (ö.38/658), Hz. Ali tarafından Mısır'a vali olarak tayin edilmiştir. Kendisinden sonra Benu's-Sıddîk sülalesinden bazıları h. 1. asırda Mısır'a gelmiş, Kızıl Deniz'i aşır Mısır'ın Saîd bölgesine geçerek buraları mesken edinmişlerdir. el-Makrizî'nin (ö. 845/1442) rivayetine göre Saîd'de Benû Talha, Benu'z-Zubeyr, Benû Şeybe ve Benû Mahzûm aileleri vardı. Bu ailelerden Benû Talha, Talha b. Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Sıddîk ailesinden gelmektedir. Yine rivayete göre⁵ Benû Talha bu bölgede yaklaşık 4 asır kalmıştır. Selahaddin Eyyübî (ö.589/1193) döneminde bu ailenin bir bölümü Şam'a, diğer bölümü de Feyyûm'a gitmiştir. Ailenin h. 571 (1176) tarihli vakfiyesine göre Selahaddin Eyyübî'nin kardeşi el-Melik el-Muzaffer (ö.587/1191)⁶, Feyyûm'da kurduğu Şâfiyye okulunda el-Bekrî ailesine eğitim verme şartı getirmiştir.

el-Bekrî ailesinden Şâfi mezhebine müntesip pek çok ilim adamı ve şairin yetiştiği kaynaklarda yer almıştır. Bunların arasında kelâm, felsefe, tefsir ve usûl-i fıkıh alanlarına dair çalışmalarıyla tanınan Eş'arî âlimi el-Fahr er-Râzî el-Bekrî (ö. 606/1210), şair ve şii müfessir eş-Şerif er-Râzî (ö. 406/1015), *el-Kâmûsu'l-muhit*'in müellifi el-Fîrûzâbâdî es-Sıddîkî

- 1 Muhammed Fârûk eş-Şûbekî, *Muhammed Tevfik el-Bekrî hayâtuhu ve edebuhu*, (Kahire: Mektebetü'l-âdâb, 2013), 12-17.
- 2 Câhiliye döneminde, aralarında baba tarafından kan bağı bulunan akrabasının oluşturduğu topluluğa "asabe", bu topluluğun bütün fertlerini birbirine bağlayan ve herhangi bir dış tehlikeye karşı koymak veya saldırıda bulunmak söz konusu olduğunda bütün topluluk üyelerinin harekete geçmesini sağlayan birlik ve dayanışma ruhuna da "asabiyet" denilmektedir. Asabiyet, esas itibariyle soy (nesep) birliğinden kaynaklandığından, aynı soydan olanlar arasında organik yakınlık (kurbü'l-luhme قرب اللحم) arttıkça asabiyet de güçlenir, buna karşılık bu yakınlık aileden başlayarak aşirete, kabileye doğru yayıldıkça asabiyet de zayıflardı. Bk. Mustafa Çağırıcı, "Asabiyet", *DİA*, c. III, (Ankara: TDV, 1991), 453-455.
- 3 Corci Zeydan, *İslam Medeniyeti Tarihi*, çev. Zeki Megamiz, (İstanbul: Üç Dal Neşriyat, 1974), 19: 104-118.
- 4 eş-Şûbekî, *Muhammed Tevfik el-Bekrî hayâtuhu ve edebuhu*, 13.
- 5 Mahir Hasan Fehmî, *Muhammed Tevfik el-Bekrî*, (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1966), 23.
- 6 Eyyübîler'in Hama kolunun kurucusu ve ilk hükümdarı (1178-1191). Bk. Angelika Hartmann, "el-Melikü'l-Muzaffer", *DİA*, c. XXIX (Ankara: TDV, 2004), 73-74.

(ö.817/1415), İslâmî ilimlerin hemen her dalındaki çalışmalarıyla tanınan Hanbelî âlimi Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (ö.597/1201), Sühreverdiyye tarikatının kurucusu, müfessir ve muhaddis es-Sühreverdî (ö.632/1234) bulunmaktadır.⁷ Şâfiî fakihî Şeyhülislam Muhammed Celâlüddîn el-Bekrî (ö.891/1486), h. IX. asırda el-Bekrî sülalesinin Kahire'ye gelen ilk şahsiyeti olarak kabul edilmiştir. Diğer taraftan bu aileye mensup Haydarâbâd emiri Ali Hân ve yine h. 9. asırda Mısır'da halife olan Muhammed Celâlüddîn el-Bekrî gibi devlet adamları ön plana çıkmıştır.⁸

Rivayete göre Mısır askerleri, Sultan Kansu Gavri'ye (ö.922/1516) isyan edip onu tahttan indirmeye karar verdiklerinde Şeyhülislam Muhammed Celâlüddîn el-Bekrî'ye müracaat edip onun Mısır'da Müslümanların halifesi olmasını istemişlerdir. Fakat bu talep üzerine Celâlüddîn el-Bekrî'nin Yavuz Sultan Selim'i kastederek halifelik meselesi hususunda sarf ettiği şu söz oldukça dikkat çekicidir: “*Sabredin çünkü sultanınız geliyor*”.⁹

el-Bekrî ailesi görüldüğü gibi çeşitli kademelerde görevler alarak tarihte yerini almış ancak Muhammed Tevfik el-Bekrî'den sonra kaynaklarda bu ailenin herhangi bir ferdine rastlanmamıştır. Oğul el-Bekrî'nin hayatı da atalarının hayatı ile hemen hemen aynıdır. Fakat onun hayatı bir anlamda atalarının hayatının genişletilmiş bir hali gibidir. Din işlerinde müracaat edilmesi gereken en üst konuma gelmiş; ayrıca nakîbüleşrâflık yapmış, hem tarikatların bağlı olduğu şeyhlik makamına (meşâyihu't-turuki's-sûfiyye)¹⁰ hem el-Bekriyye tarikatının şeyhliğine getirilmiş hem de yoğun bir şekilde Arap edebiyatı ile ilgilenmiştir.

el-Bekrî ailesinin evinde dönemin ileri gelenleri toplantılar düzenlemiş, Avrupa'ya olan borçların ödenmesi meselesi Batılılar işe karışmasını diye özel olarak burada görüşülmüş ve karara bağlanmıştır. Burada yapılan toplantılar, Mısır halkında kendilerinin de güçlü olduğu ve yaşanan sorunların üstesinden gelebilecekleri duygusunu uyandırmıştır. İşte bu ve benzeri faaliyetlerinden dolayı Mısırlı İslâm düşünürü, yenilik hareketinin öncülerinden Muhammed Abduh (ö.1905), el-Bekrî için “*Bundan dolayı gazeteler ona halkın şeyhi, önderi lakabını vermiştir*.” demiştir.¹¹ Yukarıda da belirtildiği gibi el-Bekrî'nin evinde yapılan bu toplantıdan sonra Mısır valisi ve Mısır'ın ilk hidivi Hidiv İsmail (ö.1879), el-Bekrî'yi evinde ziyaret etmiş ve yaptıklarından dolayı kendisine teşekkür etmiştir. Bu ziyaret esnasında Hidiv İsmail, el-Bekrî'den Mısır'ın borçlarına yüklenen faizin biraz daha indirilmesi konusunda gayret göstermesini talep etmiştir. Bunun üzerine el-Bekrî daha sonra Mısır'a İngiliz temsilcisi ve İngiliz başkonsolosu olarak tayin edilmiş bir devlet adamı olan Lord Cromer'i (ö.1917) ziyaret etmiş, Lord Cromer de bir din adamı tarafından yapılan bu ziyaretten kendisine bir pay çıkararak bu ziyareti çok önemsemiştir. Sonuç olarak el-Bekrî'nin talebi hemen kabul görmüş ve O, söz konusu ziyaretten Mısır'ın lehine bir anlamda zafer elde etmiş olarak çıkmıştır.

el-Bekrî ailesinin ikametgâhı Kahire'deki Özbekiye semtindedir. Bu ev esasen bahsettiğimiz dönemde ifade edildiği gibi pek çok önemli toplantıya tanıklık etmiştir. Hidiv İsmail'in

7 Muhammed Tevfik el-Bekrî, *Beytu's-siddik*, (Mısır: Matbaatu'l-Mueyyed, h. 1323), 227-228, 228-231, 232-240, 240-243, 243.

8 el-Bekrî, *Beytu's-siddik*, 165-167.

9 Fehmî, *Muhammed Tevfik el-Bekrî*, 24.

10 Mısır'da “Meşihatü'l-âmmeh li't-turuki's-sûfiyye” (Tarikatların Genel Şeyhliği) diye bir müessesese bulunmaktadır. Zaman zaman bu müesseseden bazı konularla ilgili beyanatlar verilir.

11 Fehmî, *Muhammed Tevfik el-Bekrî*, 25.

saltanatının son günlerinde Özbekiye havuzunun ve çevresinin tanzimi sırasında el-Bekrî ailesinin evi istimlak edilmiş ve aileye el-Haranfîş semtinde bulunan Mısır valisi Said Paşa'nın (ö. 1863) sarayı hediye edilmiştir. Bu sarayın önemi çok büyüktür; çünkü Mısırlı subay, ilim ve devlet adamı Ali Mübarek (ö.1893)'in¹² *el-Hutatu'l-Tevfikîyye* adlı eserinde belirttiğine göre¹³ mahmil-i şerîfin¹⁴ Kâbe'ye hareket noktası burasıdır. Arıca burada mevlitler okutulurdu. Saray, el-Bekrî ailesine verildikten sonra pek çok kutlama ve önemli toplantılara da ev sahipliği yapmıştır. Kış mevsimi gelince aile Şubra'da bulunan evlerine, yaz mevsiminde de Nil Nehri üzerinde bulunan üç adadan birisi olan Ravza'daki ikametgâhlarına taşınırdı. el-Bekrî ailesinin yaşadığı bu evde ve sarayda düzenlenen toplantılarda el-Bekrî genç yaşına rağmen bir yol gösterici olarak hazır bulunmuştur. Dönemin birçok din adamı el-Bekrî'nin etrafında halkalar oluşturmuş, onun feyzinden ve ilminden faydalanmıştır. Bazı zamanlarda da dinî toplantılar dışında siyasî şahsiyetler el-Bekrî'nin evinde toplanmış ve memleketin önemli meselelerini tartışmışlardır. Aynı şekilde bu evi pek çok ihtiyaç sahibi ya da ülkenin edipleri ziyaret etmiş ve bunlar gerekli ilgiyi görmüşlerdir.¹⁵

1. Muhammed Tevfik el-Bekrî'nin Doğumu ve Çocukluğu

Şeceresi Ebu'n-Necm Muhammed Tevfik b. Alî b. Muhammed el-Bekrî es-Siddîkî el-Âmirî el-Hâşimî'dir. el-Bekrî 1870 yılında Ravda Sarayı'nda cemâdilâhire ayının (h. ayların altıncısı) 27. günü sabahında dünyaya gelmiştir.¹⁶ Muhammed Tevfik, 60 yaşlarındaki Ali el-Bekrî'nin ikinci çocuğuydu¹⁷. Muhammed Tevfik, küçük yaşta Kur'an öğrendikten ve Arap diline dair temel seviyedeki bilgileri hazmettikten sonra Hidiv Tevfik'in evlatları için kurmuş olduğu el-Aliyye okuluna gitmiştir. Bu okulda matematik, tarih, coğrafya ayrıca İngilizce, Fransızca ve Türkçe öğrenmiştir.¹⁸

Kış mevsimlerinde aile Kahire'de bir semt olan Şubra'daki evlerinde ikamet etmiştir. 60 yaşına yaklaşan Ali el-Bekrî'nin sağlığı artık iyice bozulmuştur. Nihayet Ali el-Bekrî, 1880 senesi Zilkade ayının 17. gecesini ruhunu teslim etmiştir. Baba el-Bekrî, ahirete irtihal edince 10 yaşındaki Muhammed Tevfik'le büyük kardeşi Abdülbâkî ilgilenmeye başlamıştır. Babanın ölümünden sonra babasının tüm görevleri 31 yaşındaki büyük oğlu Abdülbâkî üstlenmiştir. Muhammed Tevfik her ne kadar maddi açıdan iyi bir ortamda yetişse de baba

12 eş-Şübekî, *Muhammed Tevfik el-Bekrî hayâtuhu ve edebuhu*, 15.

13 Ali Mübarek, *el-Hutatu'l-Tevfikîyye*, (Bulak: el-Matbaatu'l-Kubrâ el-Emiriyye, h. 1306).

14 Mekke-Medine'ye surre adıyla gönderilen para ve hediyelerin konulduğu, develere yüklenen bir çeşit vasıta. Bk. Ş. Tufan Buzpınar, "Surre", *DİA*, c. XVII, (Ankara: TDV, 2009), 567-569.

15 Fehmî, *Muhammed Tevfik el-Bekrî*, 27.

16 el-Bekrî'nin hayatı için bkz. Muhammed Tevfik el-Bekrî es-Siddîkî, *Beytu's-siddik*, 11-28; Fehmî, *Muhammed Tevfik el-Bekrî*, (Kahire: Dâru'l-kâtibi'l-Arabî, 1967; F. de Jong, *Şuruq and Şuruq-Linked Institutions in Nineteenth Century Egypt*, (Leiden: E. J. Brill, 1978), 125-180; İrfan Gündüz, "Muhammed Tevfik el-Bekrî", *DİA*, c. V (Ankara: TDV, 1992), 369-370; Abbâs Mahmûd el-Akkâd, *Mecmû'atü'l-âmî 'ş-şî'r*, (Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1970), 265-282; Muhammed Fârûk Şübekî, *Muhammed Tevfik el-Bekrî, hayâtuhu ve edebuhu*, (Kahire: Meketebetü'l-âdâb, 2013);

17 el-Bekrî, *Beytu's-siddik*, 41-43.

18 Fehmî, *Muhammed Tevfik el-Bekrî*, 28.

şefkatini büyük alamayınca sık sık babasının mezarını ziyaret etmiş o yaşta, gözyaşları içinde teselli bulmaya çalışmıştır. Bu durum, yani Muhammed Tevfik'in duygusal anlamda boşluk hissetmesi onu daha fazla çalışmaya ve bu duygusal boşluğu kitaplarla telafi etmeye itmiştir. Muhammed Tevfik'in hassas yapıda bir çocuk olması, çocukluğunu yaşayamaması, çocuklarla kaynaşamaması ve oyunlardan uzak durması yalnızlığını daha da arttırmış ve belirtildiği üzere onu daha çok okumaya yöneltmiştir. Burada da ifade edileceği gibi yakalanacağı ağır bir psikolojik rahatsızlığın temellerinin bu yalnızlıkla da atılmış olma ihtimali oldukça yüksektir. Muhammed Tevfik'in okuduğu okul yani el-Aliyye Okulu, İngiltere'nin 1882 yılında Mısır'ı işgal etmesiyle kapandığından Hidiv Tevfik'in çocukları eğitimlerini tamamlamak üzere Avrupa'ya gönderilmiştir. Muhammed Tevfik ise yarım kalan bu öğrenimini maddi durumunun da çok iyi olması nedeniyle bazı özel hocalarla tamamlamaya çalışmıştır. Ülkenin işgal edilmesi ve bu işgalin getirdiği olumsuz şartlara rağmen Muhammed Tevfik'in eğitimi kesintiye uğramamış, ihtilalden yaklaşık 4 yıl sonra ortaokulu bitirme sınavlarına girerek bu sınavlarda başarılı olan ilk öğrenciler arasında yer almıştır.¹⁹

Muhammed Tevfik el-Bekrî de ataları gibi Arapçaya ve özellikle de dinî ilimlere yönelmiştir. Aldığı sağlam eğitim dolayısıyla sarf, nahiv ve ayrıntılı tefsirlerden de yararlanarak derinlemesine Kur'an'ı incelemeye, daha sonra hadis, fıkıh, usul ve belagat alanında da derinleşmeye başlamıştır. Kısa bir zaman sonra bu alanlarda kendisini yeterli gören Muhammed Tevfik, Ezher'in 24. şeyhi el-Enbâbî'ye (ö. 1896) müracaat ederek el-Ezher'de okutulan derslerle ilgili sınava almasını talep etmiştir. Girdiği bu sınavda başarılı olmuş ve mezkûr Şeyh ona icazet vermiştir. Bu alınan icazetten sonra da Muhammed Tevfik genç yaşta Ezher şeyhinin şهادeti ile önemli din adamları sınıfına girmiştir. Bir süre sonra Hidiv Tevfik'in ahirete irtilhal etmesi üzerine oğlu Abbas Hilmi de Avrupa'dan gelerek babasının yerine iktidara geçmiştir.

2. Muhammed Tevfik el-Bekrî'nin Üstlendiği Bazı Görevler

Hidiv Tevfik'in ölümünden tam 12 yıl sonra Muhammed Tevfik'in büyük kardeşi Abdülbâkî'nin vefat etmesi (1892) psikolojik olarak zor durumda olan el-Bekrî'yi, tüm görevleri kendisi üstleneceğinden daha da zor duruma sokmuştur. el-Bekrî henüz 22 yaşındadır ve takdir edilmelidir ki bu yaşta, derinlik ve tecrübe isteyen önemli görevleri üstlenmek zor bir durumdur. Hidiv Abbas, çok geçmeden Muhammed Tevfik el-Bekrî'yi el-Bekrî meşihatına²⁰ (el-Bekrî tarikatının şeyhliği), sufi tarikatlardan sorumlu şeyhliğe²¹ (meşihatı meşâyihî's-sûfiyye) ve tarihi sufi tarikatların şeyhliğinden çok daha eski olan nakîbüleşraflığa tayin etmiştir (1892).²² Daha sonra da Mısır Parlamentosu Danışma Kurulu (Meclisu şûra'l-kavânîn) ve Genel Kurula (el cem'iyetü'l-umûmiyye) daimî aza olarak atamıştır. Esasen nakîbüleşraflık vazifesi h. XII. asırdan beri el-Bekrî ailesi tarafından üstlenilmiştir. Konu buraya gelmişken önemli bir meseleye temas etmek gerekmektedir:

19 Fehmî, *Muhammed Tevfik el-Bekrî*, 29.

20 el-Bekrî es-Sıddîkî, *Beytu's-sıddîk*, 374-379.

21 el-Bekrî es-Sıddîkî, *Beytu's-sıddîk*, 379-380.

22 el-Bekrî es-Sıddîkî, *Beytu's-sıddîk*, 137. Ayrıca bkz. Ebu'l-Vefâ Teftâzânî, "Mısır'da Sufi Tarikatların Tarihi Gelişimi ve Günümüzdeki Durumları", çev. Araş.Gör. Mustafa Aşkar, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35 (1996), 535-552.

el-Bekrî ailesi uzun bir zamandan beri hem el-Bekrî tarikatı hem de sufi tarikatlardan sorumlu şeyhlik makamını da üstlenmiştir. Bu da bazı karışıklıklara yol açmıştır. Bu konuda Corci Zeydân'ın *İslam Medeniyeti* adlı eserinde söyledikleri oldukça önemlidir: “*Turuk-i Sofiyye Meşihati, turuk-i sofiyyenin zuhurundan sonra neş'et etmiş dini menasıbdan biridir. Tarikatlar şeyhinin bilcümle turuk-i sofiyyeye nezarete hakkı vardır. Maamañih bu tarikatlardan her birinin ayrıca bir şeyhi, her şeyhin köylerde ve kasabalarda halifeleri her halifenin de müridleri vardır. Şeyh hulefayı, halife de müridleri irşad eylemek, kendilerine nezarete bulunmak, iyiliğe sevkemek [sevkeylemek], fenalıktan içtinab ettirmek, terbiyelerine bakmak vazifeleri ile mükelleftirler. Şeyh-ül-meşayih ise bunların cümlesine nezaret eder. Vaktiyle turuk-i sofiyyenin umumi bir meşihati yok idi. Her tarikat yahut her zaviye müstakil bir surette hareket ederdi. Bunun sebebiyle fitne ve şüriş [karışıklık, kargaşa] eksik olmazdı. Vaktâ ki sultan (Salâhaddin-i Eyyubî) saidav-ül-seldani [Sa'îdü's-sü'edâ'] hankahını²³ inşa ederek hangaha (Deviret-ül-sofiye) [Devretü's-süfiyye] namını verdi, buraya tayin olunan şeyhe diğere meşayih-i sofiye üzerine bir nevi hakkı tekaddüm bahşeyledi... ”²⁴ İfade edildiği gibi nakîbü'l-eşrâfîlik görevi h.XII. asırdan beri el-Bekrî ailesinin sorumluluğunda olmuş ve son olarak da Muhammed Tevfik el-Bekrî, Hidiv Abbas tarafından bu göreve getirilmiştir (21 Ocak 1892). Özellikle tarikatlardan sorumlu şeyhliğe gelmesi hasebiyle kendisine pek çok dava, pek çok sorun gelmiş ve bunları bir anlamda hakemlik rolü üstlenerek çözmeye çalışmıştır. O dönem burada faaliyet gösteren tarikatların sayısının 32 olduğu düşünülürse durumun ne kadar ağır ve ciddi ayrıca el-Bekrî'nin omzundaki yükün ne kadar altından çıkılmaz olduğu apaçık görülecektir. Üstlendiği görevler arasında tarikatların iç işlerinin ve tarikatların düzenlediği törenlerin ıslahı, tarikatlara ilgi duymayan veya iyi gözle bakmayanlar için tarikatların cazip hale getirilmesi ayrıca tarikatların eleştirileri oklarından uzak tutulması; diğere taraftan el-Bekrî'nin ikamet ettiği sarayda düzenlenen Ramazan geceleri kutlamalarının daha dikkat ve ilgi çekici hale getirilmesi ve hayır işlerinin daha da yaygınlaştırılması vardır. Ancak bu makamlarda en önemli görev her yıl mahmil-i şerîfin,²⁵ el-Bekrî'nin ikamet ettiği mekândan hazırlanıp Kâbe'ye gönderilmesi idi.*

2.1. el-Bekrî Döneminde Mevrit Kutlamaları

Araplarda h.604 (1207) yılında Erbil Atabegi Muzafferüddin Kökböri tarafından düzenlenen ihtişamlı mevrit kutlamalarında okunmak üzere İbn Dihye el-Kelbî'nin (ö. 633/1235) mensur olarak kaleme aldığı ve sonunda bir methiyenin bulunduğu *et-Tenvîr fî mevriti's-sirâci'l-münîr* adlı eseri şöhretinden dolayı ilk mevrit kitabı olarak kabul edilmiştir.²⁶ Ancak bu eserden önce ve sonra olmak üzere pek çok mevrit kaleme alınmıştır. İslam dünyasında mevrit kutlaması herhalde Hz. Peygamber'in vefatından üç asır sonra başlamış olmalıdır. İslam dünyasının hem

23 Bu hangâh, Eyyubiler döneminde Selâhaddin Eyyübî tarafından h. 569 senesinde Mısırda kurulan “Sa'îdü's-sü'edâ” adlı ve Hângâhu's-sâlihiyye diye şöhret olmuş hangâhtır. <https://islamstory.com/ar/artical/23929> (Çevrimiçi: 17.07.2022).

24 Zeydân, *İslam Medeniyeti Tarihi*, 16: 367.

25 Hac dönemlerinde Harameyn'e gönderilecek surre alayında para ve armağanların içine konduğu sepet.

26 İsmail Durmuş, “Araplarda Mevrit”, *DİA*, c. XXIX, (Ankara: TDV, 2004), 480.

doğusu hem de batısı bugün tasavvuru zor görkemli kutlamalara sahne olmuştur. Şâfiî fakîhi ve tarihçi Ebû Şâme el-Makdisî (ö.665/1267) tertip ettiği görkemli mevlit kutlamalarından dolayı el-Melik Muzaffer'e övgüler yağdırmıştır.²⁷

Tarih boyunca görkemli bir şekilde kutlanan mevlit, el-Bekrî ailesi tarafından da aynı şekilde ihtişamlı bir şekilde kutlanmıştır. el-Bekrî'nin üstlendiği en önemli görevler arasında Hz. Peygamber'in doğum günü kutlamalarının layıkıyla yerine getirilmesi de vardı. Ali Mübarek, mevlit kutlamalarının bir bid'at olarak gerçekleştiğini ancak iyi bir bid'at olduğunu dile getirmiştir.²⁸ İbn Hallikân (ö. 681/1282), el-Meliku'l-Muazzam Muzaferuddîn'in hal tercümesinde Muzaferuddîn'in mevlit kutlamalarının tarifinin mümkün olmadığını hatta komşu topraklarda ikamet eden âlimler, tasavvuf ehli ve faziletli insanların sadece Muzafferuddîn'in düzenlediği mevlit kutlamalarını görebilmek için Erbil'e geldiklerini kayda geçirmiştir.²⁹ Her yılın Safer ayının son 10. gününde el-Bekrî ailesinin evinde büyük bir ziyafet verilir ve bu ziyafete tarikat, tekke ve zaviye şeyhleri ile toplumun ileri gelenleri davet edilirdi. Tüm tarikat mensupları Hz. Peygamber'e salat ve selam getirerek kendi özel sancakları³⁰ ile içeri girerlerdi. Giriş merasiminden sonra her tarikata gecenin ihyası için bir görev tayin edilirdi. İkinci gün yaklaşık 200 hafızın bir araya geldiği Kur'an okuma yeri hazırlanır, salonlar görkemli mum ışıklarıyla ışıklandırılır ve el-Bekrî, diğer tarikat şeyhlerine cübbe giydirdi. Bunu takiben dairesel şekilde el-Bekrî'nin çadırı kurulur ve bu çadır Rebiyülevvel ayının 4. gecesine kadar böylece kalırdı. Kutlama esnasında bir gelenek olarak o günün idarecisi Hidiv Abbas gelir ve el-Bekrî'nin çadırının yanında kurulu ışıklandırılmış çadırına yerleşirdi. Bu arada Hidiv Abbas, el-Bekrî'ye görkemli bir cübbe giydirdi. 12. gece akşamı el-Bekrî'nin çadırında vezirlerin, âlimlerin ve ileri gelenlerin bulunduğu oldukça kalabalık bir ortamda mevlit icra edilirdi. el-Bekrî'nin çadırında geceler boyunca Kur'an tilaveti ve zikir sesleri semaya yükselirdi.³¹ Böylece tarih boyunca görkemli bir şekilde kutlanan mevlit, el-Bekrî zamanında da aynı ihtişamlı kutlandığı görülmektedir.

2.2. Tarikatların İslahı Meselesi

Bilindiği gibi tarikatlar,³² çok eski dönemlerden beri toplumun ayrılmaz bir parçası ve yaşam biçimi olarak günümüze kadar faaliyetlerine devam etmiştir. Bunlar, faaliyete geçtiklerinden beri halka dinî, ahlakî ve sosyal konularda hizmet sunmuştur. Yine tarikatlar, tarih boyunca hassas bir noktada olmuş ve bunlara da bu gözle bakılmıştır. Bir gün çağdaş İslâm düşüncesinin öncülerinden Muhammed Reşid Rıza (ö.1935) ile el-Bekrî arasında tarikatların ıslahı tartışılırken

27 Fehmî, *Muhammed Tevfik el-Bekrî*, 36.

28 Fehmî, *Muhammed Tevfik el-Bekrî*, 36.

29 İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), IV: 113-121.

30 Ali Osman Uysal-Elif Ceylan Erol, "Bir Grup Tarikat Sancağına Sanat ve Sembolizm", *Troy Academy*, 6/2 (2021), 582-586.

31 Fehmî, *Muhammed Tevfik el-Bekrî*, 38.

32 Ekrem Özer, "Osmanlı'da Tekke ve Tarikat İslahatları -II. Mahmud Dönemi ve Sonrası", (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2007), 7.

Mısırlı gazeteci ve yazar Abdülaziz Câvîş (ö.1929) el-Bekrî'ye içinde tarikatların şiddetle eleştirildiği aşağıdaki ifadelerin yer aldığı bir mektup uzatmıştır:³³

“*el-Bekrî’de eleştirdiğimiz noktalar, Müslümanların genelde İslâm’dan olduğu vehmine kapıldıkları makbul olmayan bazı eylemlerden vazgeçmesi ile ilgiliydi. Oysa İslâm’ın böylesi işlerle hiçbir ilgisinin olmadığı gibi dünyada bunların insana bir faydası da yoktur. Ahirette ise getireceği şey ise sadece utançtır. Eğer el-Bekrî, bu tür makbul olmayan işleri din adına hareket ederek ortadan kaldırmaya çalışsaydı sevap alır, başarılı olur ve her yerde de Müslümanlar ona dua ederdi. Bazı tarikat şeyhlerinin gündüzün Abbâsiye, Hilvân ve diğer bazı yerlerde yanlış işler yaptıklarını gördük. Allah’ı zikrettiklerini sandıkları bazı zikir merasimleri düzenlediler...*” Bu ifadelerden, o dönemde tarikatların bazı uygulamaları konusunda şikayetlerin olduğu anlaşılmaktadır.

el-Bekrî böyle zor bir ortamda ıslah faaliyetlerine başlamıştır.³⁴ Çok geçmeden el-Mueyyed gazetesinde “Tarikatların Islahı” adı ile yayınlanmış makalesinin girişinde ülkede sağduyulu kimselerin kendisinden böyle bir şey talep ettiklerine dair bazı ifadelere yer vermiştir. İstenerler arasında hem Mısırlıların hem de yabancıların gözünden tarikatlarla ilgili kayda geçen genel hususlar da vardır. Bu kayda geçenler arasında herkesin hemen hemen her gün şehrin sokaklarında, köy yollarında gördüğü tarikatlara mensup insanlardan oluşan kalabalıklar meselesiydi. Aslında bu, tarikat mensuplarının yıllık yaptıkları geçitlerdi; ancak zamanla bu durum hoş olmayan geçitlere dönüşmüştür. Mesela, tarikatların bir kısmının Mısır’da ikamet eden bazı yabancıların evinde kutlamalara kalkması veya bazı turistler seyretsin diye umumi yerlerde dinî kutlamaların yapılması bunlar arasındadır. el-Bekrî’nin şahsî gayretleri sonucu “Tarikat Meclisi”, Kahire ve diğer bölgelerde tarikat adına geçit törenleri düzenlenmesini meşihatın (tarikatların bağlı olduğu kurum) iznine bağlamıştır. Bunun yapılış amacı da edebe aykırı yapılması muhtemel eylemleri kontrol altında tutmaktır. Tarikat Meclisi’nin aldığı bu kararın uygulanabilmesi için İçişleri Bakanlığı’na müracaat edilmiş, ceza kanununda da değişikliklere gidilerek kutlamaların yabancıların evinde veya turistlerin seyretmesi için yapılmasını engelleyebilmek için hapis cezası getirilmiştir. Ayrıca kutlamalarla ilgili olarak başkaca bazı değişiklikler de yapılmıştır. Bunlar arasında mevlit kutlamalarının yapıldığı yerde âdâb-ı muâşerete aykırı mekânların olmaması, zikir esnasında yapılması gereken hareketlerin ne olması ya da ne olmaması gerektiği, Kur’an esas alınarak “*et-Ta’lîm ve’l-irşâd*” adında bir kitapçığın hazırlanması ve bu şekilde tarikat şeyhlerinin aydınlatılması gibi meseleler yer almıştır.³⁵

33 Fehmî, *Muhammed Teyfik el-Bekrî*, 39.

34 el-Bekrî’nin tarikatlar için yapmış olduğu istilahlara konusunda ayrıca bkz. Ebu’l-Vefâ Taftâzânî, “Mısır’da Sufi Tarikatların Tarihi Gelişimi ve Günümüzdeki Durumları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, çev. Araş. Gör. Mustafa Aşkar, 35 (1996), 541-547. Julian Johansen, *Sufism and Islamic reform in Egypt. The battle for Islamic tradition*, (Oxford: Oxford University Press, 1996); Adam Mestyan, “Tawfiq Muhammad al-Bakri,” *Encyclopaedia of Islam*, c. VI, (Leiden: Brill, EI, 2019), 19-21.

35 Fehmî, *Muhammed Teyfik el-Bekrî*, 41.

3. el-Bekrî'nin Avrupa Seyahati

Mısırlı tarihçi yazar Ahmet Emin “Mısır’da kaldığım sürece, Mısır’dan başka bir yer görmedim ve görmediğim yerler hakkında doğru yargıya ancak kitaplar yardımıyla ulaşabildim. Bu yol ise bizzat görmek kadar yararlı değildi.” ifadesini İstanbul’a 40 günlüğüne yaptığı bir seyahat öncesi kullanmıştır.³⁶ İstanbul’a geldikten sonra yazarın gördükleri, yaşadıkları elbette ki daha önce duyduklarından farklılıklar arz etmiştir. Hiç bilinmeyen, yeni bir dünyanın kurulduğu ve modern adımların İslam dünyasından önce atıldığı Batı, genellikle ziyaretçisini sarsmış, fikrî bulanıklığa itmiş ve en önemlisi de kendisine hayran bırakmıştır. Biliyoruz ki Avrupa, modernleşmeye başladığından beri doğu insanının hep dikkatini çekmiş ve özellikle de sembol mekânlar, dikkat çeken mekânların ilk sıralarında yer almıştır. el-Bekrî de bu meraklı grubun arasında yerini bulmuştur. el-Bekrî seyahat hedefini gerçekleştirmek için gemi ile ilk defa ülkesinin dışına; iki ay kalacağı Avrupa seyahatine çıkmıştır (1889).

Avrupa’da gördüklerinin el-Bekrî’de bıraktığı cazip etki daha sonra da kendisini oraya sürüklemiştir. Avrupa’nın gelişmişliğini gösteren yapılar, düzenli parklar, bahçeler, asfalt yollar, şehre hâkim olan nizam, intizam vs. her şey el-Bekrî’nin hayalinde canlı olarak kalmıştır. Avrupa’nın hürriyet anlayışı, özellikle insanların hayattan doyasıya zevk almaları, mutlu olmaları ve en önemlisi de ilmi alandaki gelişmeler, siyasî ve fikrî üstünlük onu hep düşünmeye itmiştir. Orada tanık olduğu toplumsal özgürlük, işçi hakları, köleliğin kaldırılması ve kadına özgürlük de el Bekrî’yi derin bir düşünceye sevk eden gelişmeler arasında yer almıştır. Malum olduğu üzere XIX. asrın ikinci yarısında Sosyalistlerin Avrupa’da sosyal ve ekonomik eşitlik alanında büyük çabaları olmuştur. 1821 senesinde Henri de Saint Simon (ö.1825) işçi haklarını savunmuş, 1840 yılında da Pierre-Joseph Proudhon (ö.1865) *Mülkiyet nedir, hırsızlık mı?* adlı kitabını yazmıştır. Yine 1867 senesinde de Carl Marks (ö.1883) *Sermaye / Kapital* adlı kitabını kaleme almıştır. Bu ve benzeri çalışmalar ve girişimler işçi tabakasının farkına varılmasını sağlamıştır. Bütün bu girişimler ister istemez insan hakları konusunda da bazı duyguların harekete geçmesine zemin hazırlamıştır.³⁷ Tüm bu gelişmeleri gören el Bekrî’nin Mısır’ı o sıralarda ne halindedir? Bu durumu Mahir Fehmi şöyle aktarmıştır:

“Bir tarafta saraylar, zenginlik, köprüler, bolluk, birbiri ardına sıralanmış fayton arabalar, arabaların önünde köpekler ve atlar; çalışan dullar, aç kalmış yetimler, bir ayağı mezarda, ayakta duramayan, fakirliğin bitirdiği didinen yaşlılar, fakirlikten dolayı namusunu satan kadınlar; parasızlıktan tedavi olamayan hastalar; gözleri ağlatan, insanı hüzne keder boğan bir atmosfer görürsün.”³⁸

el-Bekrî Fransızca bildiği için yapmış olduğu gezilerde, edebî çevrelerle olan fikir alışverişinde ayrıca edebî eserlerden yararlanmada zorluk çekmemiştir. Avrupa’da Panteon Tapınağını ve Napolyon’un (m.ö.1821) mezarını ziyaret etmiş, bu arada Versay Sarayı’nı görmeyi de ihmal etmemiştir. Burada ilgisi daha çok Francois Pascal Simon (ö.1837)’un

36 Ahmet Emin, *Hayâtî*, (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1985), 206.

37 Fehmî, *Muhammed Tevfik el-Bekrî*, 43.

38 Fehmî, *Muhammed Tevfik el-Bekrî*, 44.

Napolyon'un savaş sahnelerinden birini tasvir ettiği tablo üzerinde olmuştur. Bu tablo karşısında sanki kendini savaşın içindeymiş gibi hissetmiş, hatta etkilenme o kadar ileri düzeydedir ki ressamın elleriyle ortaya koyduğu sanatı kelimelerle anlatmaya çalışmıştır el-Bekrî, Eyfel Kulesi ile Paris'te ünlü Polonya Ormanı'nı da gezmiş ve bu ormanın dizayn şekli yazarı oldukça etkisi altına almıştır.³⁹

Avusturya da el-Bekrî'ye göre gelişmişlik bakımından Fransa'dan farklı değildir. Sokaklarda insanların mutluluğu, eğlenmesi, özellikle başkent Viyana'da dans etmeleri hemen dikkatini çekmiştir. Çünkü bu tür olaylar, yazarın ülkesinde alışık olmadığı gelişmelerdir. Halkın sanata yakın durması ve sanatla ilgili tüm gelişmeleri sevmesi yine yazarın alışık olmadığı bir ortamdır. Viyana'nın her tarafında sanat kokan eserler mevcuttur. Parklarda, bahçelerde çiçeklerin düzeni oldukça göz kamaştırıcıdır. İnsanların giyim kuşamı da Mısır'dakinden çok farklıdır. Tüm bu gelişmeleri ülkesiyle mukayese ettiğinde el-Bekrî'nin tabiri caizse düşünce dünyası allak bullak olmuş ve İslam dünyası ile Avrupa arasındaki farkın kapanmasının haklı olarak çok zaman alacağını düşünmüştür.⁴⁰

4. el-Bekrî'nin İstanbul Seyahati

el-Bekrî'nin ifadelerinden Batılı şehirleri ve buralardaki mimarî gelişmeleri gördükten sonra geldiği İstanbul'da kendisini küçük bir dünyada ve küçük bir mekânda gördüğü anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi okuyarak ve duyularak yapılan mukayeseler ile bizzat görerek yapılan mukayeseler birbirinden oldukça farklılık arz etmektedir. el-Bekrî İstanbul'da bizzat görerek mukayeseler yapmıştır. Yazarın İstanbul'da en çok dikkatini çeken mekânların başında sembol bir mekân olarak Ayasofya gelmektedir.

el-Bekrî, İstanbul'da II. Abdülhamid'e yakınlığı ile bilinen Rufâî şeyhi Ebu'l-Hüdâ es-Sayyâdî (ö.1909) ile görüşmüştür. Ebu'l-Hüdâ o sıralar nakîbü'l-eşrâfîr, ayrıca kendisine kazaskerlik rütbesi de verilmiştir. Ebu'l-Hüdâ ile ilgili çok farklı rivayetler olmakla beraber II. Abdülhamit döneminde siyasî nüfuzunun oldukça etkili olduğu bilinmektedir. O sıralarda İstanbul'da Mahir Hasan Fehmî'nin yarı hapis hayatı yaşadığını söylediği Cemâledin el-Efgânî (ö.1897) de ikamet etmektedir. el-Bekrî, Mahir Hasan Fehmî'ye göre el-Efgânî'yi ziyaret etmemiş ve Mahir Hasan Fehmî, bu olay karşısında el-Bekrî'ye serzenişte bulunmuştur.⁴¹ İstanbul'a gelmişken el-Efgânî'nin hem Mısır'da hem de İslâm dünyasındaki önemi göz önüne alınarak ziyaret edilmesi fikrinde olan Mahir Hasan Fehmî, bu noktada el-Efgânî'den yana tavır almıştır. Ancak Muhammed Fârûk eş-Şübekî'ye göre⁴² el-Bekrî, 1892 senesi yazında İstanbul'da el-Efgânî ile bir araya gelmiş ve bu görüşmede dinî meseleler ve İslam dünyasının geri kalış sebepleri ile bu geri kalmışlıktan nasıl çıkılacağı konusu uzun uzun tartışılmış; hatta el-Bekrî bu görüşmede el-Efgânî'den eğitimde özgürlük, yeni düşünce

39 Fehmî, *Muhammed Tevfik el-Bekrî*, 44-45.

40 Fehmî, *Muhammed Tevfik el-Bekrî*, 44.

41 Fehmî, *Muhammed Tevfik el-Bekrî*, 47.

42 eş-Şübekî, *Muhammed Tevfik el-Bekrî hayâtuhu ve edebuhu*, 38.

ufukları ve dünyayı anlama konularında son derece faydalanmıştır. Diğer taraftan yine Mahir Hasan'ın değerlendirmesine göre Ebu'l-Hüdâ es-Sayyâdî, Cemaleddin el-Efgânî ile Halife II. Abdülhamid'in arasını açmıştır. el-Bekrî es-Sayyâdî ile yaptığı görüşmede de daha çok İslamî konular ele alınmıştır.⁴³

el-Bekrî'nin Mısır'da son derece önemli bir konumunun olduğu bilinmektedir. Avrupa'dan İstanbul'a gelmesinin ardında yatan en önemli sebebin aslında Halife II. Abdülhamit'le görüşmek olduğu aşikârdır. Görüşme esnasında II. Abdülhamit, el-Bekrî'nin bu genç yaşta son derece donanımlı olduğunu fark etmiş ve bundan oldukça memnun kalmıştır. el-Bekrî'ye bu ziyaretinde verilen birinci derece Nişan-ı Osmanî ve Anadolu Payesi daha önce Mısırlı hiçbir âlime verilmemiştir. Bu hadiseden sonra el-Bekrî Mısır'a döndükten sonra da *el-Müeyyed* ve *el-Üstâz* gazeteleri, onun bu seyahatinin uzun uzun değerlendirmesini yapmıştır.⁴⁴

5. Bir Edebiyatçı Olarak el-Bekrî ve Dil Akademisi

1880 ve 1890'lı yıllarda, yani Mısır'da gazetelerin yavaş yavaş ortaya çıktığı dönemlerde gazete diline İngilizce, Fransızca, İtalyanca ve Türkçe pek çok kelime hâkimdir. Tercüme sahasında da durum farklı değildir. Bunun için, Mısır'da vezirlik yapmış aynı zamanda da bir edebiyatçı olarak bilinen Abdullah Paşa Fikrî (ö. 1889) 1881 senesinde Arap dilinin muhafazası için bir dil akademisinin açılması fikrini ortaya atmış ancak siyasi durumun ve özellikle Urâbî Paşa (ö.1911) hareketi sebebiyle ortamın karışık olmasından dolayı bu girişim o dönem pek karşılık bulamamıştır. Aradan geçen uzun yıllardan sonra 1892 senesinde II. Hidiv Abbâs döneminin hemen başlarında tekrar aynı amaçla bir girişimde daha bulunulmuştur. Bu dönemde genelde Arap dünyasında ve özeldede Mısır'da Arapçanın durumu hafife alınamayacak boyutta içler acısıdır. Özellikle ammî Arapçanın (konuşma dili), fasih Arapça (yazı dili) yerine kullanılması çağrılar ve hatta teşebbüsleri zaten vahim olan durumu daha mühim hale getirmiştir. Diğer taraftan Mısırlı şair ve edip Osman Celal (ö.1898)'in bazı tiyatroları konuşma diline çevirmesi de ayrı bir sorun teşkil etmiştir. Nihayet pek çok girişimden sonra 1892 yılının ikinci yarısında el-Bekrî'nin evinde Muhammed Mahmûd eş-Şinkîti, Muhammed Abduh (ö.1905), Ezher şeyhlerinden Hamza Fethullah (ö.1918) ayrıca Hasan et-Tavîl (ö.1899) Hifnî Nâsif (ö.1919), Muhammed Bayram (ö.1899), edebiyatçı ve gazeteci Muhammed el-Muveylîhî (ö.930), Osman Celal ve Muhammed Kemal'in katıldığı bir toplantı düzenlenmiş ve bu toplantıda Muhammed Tevfik el-Bekrî Arap Dil Kurumu'nun başına getirilmiştir. 1892 senesi zarfında yapılan toplantılarda herhangi bir görev paylaşımı ve hangi yolun izleneceği konusunda bir karar alınmadığı gibi Fransız Dil Akademisi'ni örnek alacak olan Arap Dil Kurumu sadece kurulmakla yetinilmiştir. Nihayet 1893 yılında bazı kararlar alınarak el-Bekrî'nin konu ile ilgili olarak "*Arapçaya giren bazı yabancı kelimelerin Arapçaya çevrilmesi*" konulu bir konferans vermesi kararlaştırılmıştır. Tertip edilen bu konferansta ayrıntılı bir konuşma yapan el-Bekrî, el-Mütenebbî'den alıntılar yaparak "bravo" kelimesinin Arapça karşılığını "merhâ"

43 Fehmî, *Muhammed Tevfik el-Bekrî*, 47.

44 Fehmî, *Muhammed Tevfik el-Bekrî*, 49.

((مرحى), “boun jour”un “amme sabâhen” (عم صباحا), “telefon”un “miserre” (مسرة), “salon”un “behv” (بجو), “guanti”nin “kuffâz” (قفاز) olarak tespit etmiştir.⁴⁵ Yine el-Bekrî 1893 senesinde “*Araplar ve Fransızlar arasında ortak kelime ve gelenekler*” adlı bir konferans daha vermiştir.⁴⁶ Bu konuşmasında “dans, tiyatro” gibi bazı kelimeler üzerinde durmuştur. Diğer taraftan bu toplantıya iştirak eden Muhammed el-Muveylîhî 10 yabancı kelimenin Arapça karşılığını tespit etmiş ancak Corcî Zeydân (ö.1914) ile Abdullah Nedîm (ö.1896) arasında bu kelimeler ile ilgili olarak bir tartışma yaşanmıştır. Zeydan, *el-Hilâl* gazetesinde kelimelerin tespitinde isabetsiz kararların verildiğini, Nedim ise *el-Üstâz* adlı gazetesinde Zeydân’ı eleştirmiştir. el-Bekrî’nin tespit ettiği kelimeler zamanla unutulmuştur. Diğer taraftan Arap Dil Kurumu, hükümetin bu girişime önem vermemesi ayrıca kalıcı faaliyetler yapılmadığından kısa bir süre sonra kapanmış ancak ilk dil akademisi olarak da kaynaklarda yerini almıştır.⁴⁷

6. Siyaset Adamı Olarak el-Bekrî

İçinde siyasi meseleler de olmak üzere pek çok konuda adeta bir danışma merkezi durumunda olan el-Bekrî’yi çok genç yaşta girdiği dinî ve edebî alanların yanı sıra siyaset sahnesine de atıldığı görülmektedir.

el-Bekrî’nin yaşadığı dönemde Mısır’daki yönetimlerin bazı nedenlerle genelde halkın milliyetçilik duygularını zayıflatmaya sebep olduğunu, özellikle o dönemin ve daha sonra gelen neslin milliyetçilik duygularının üzerine sanki ölü toprağı serpildiği bilinmektedir. Kaldı ki İngilizlerin hedefinin Mısır halkının milliyetçilik duygularını zayıflatmak ve memleket sevdasından uzaklaştırmak olduğunda hiç şüphe yoktur; ancak *el-Müeyyed* ve daha sonra çıkan Abdullah Nedim’in *el-Üstâz* gazetelerinin Mısır’da körelmeye yüz tutmuş, paslanmış bu duyguları tekrar canlandırma ve harekete geçirme yolunda önemli bir mesafe kaydetmiş olduklarında da ittifak vardır. Urâbî Paşa’nın da ortaya çıkmasıyla işgalci güce karşı daha kuvvetli bir mücadele başlatılmış; fakat bir süre sonra Abdullah Nedim sürgüne gönderilmiştir. İşte böylesine karışık ve içinden çıkılması zor bir ortamda el-Bekrî siyasi ama oldukça kaygan ve kırılğan bir zemine yönelmiştir. Zaten el-Bekrî’nin hayatı incelendiğinde çok erken yaşlarda siyasi sahaya bir şekilde atıldığı görülmektedir. İdarî istiklalin siyasi istiklalden sonra gelmesinin gerekliliğine inanan el-Bekrî, bu düşünceden hareketle Temsilciler Meclisi’nin kurulmasını talep etmiş, ayrıca bu meclisin Mısır’da kurulmasını isteyen ilk kişi olmuştur. el-Bekrî 1893 senesinde Mısır Hükümetinde Danışma Kuruluna (Meclisu şûra’l-kavânîn) ve Genel Kurula (el-Cem’iyye el-umûmiyye) üye olarak atandığı yılda *Times* dergisinde bu konu ile ilgili olarak bir makale yayınlamıştır.

Yukarıda da belirtildiği gibi bu dönem Mısır’da milliyetçilik duygularının oldukça zayıf olduğu bir dönemdir. el-Bekrî, tüm bunların farkındadır ve bu yüzden olmalı ki Mısır’ın

45 Diğer bazı kelimeler için bkz. Fehmî, *Muhammed Teyfik el-Bekrî*, 64; eş-Şübekî, *Muhammed Teyfik el-Bekrî hayâtuhu ve edebuhu*, 48.

46 Daha çok Avrupalılarla Arapların geleneklerini ele aldığı bu metin, yazarın *Sahâricu’l-lu’lu’* adlı eserinin 258-262 sayfaları arasında yer almaktadır.

47 Fehmî, *Muhammed Teyfik el-Bekrî*, 68.

Mısırlılara ait olduğunu; Fransız, İtalyan ya da başka bir milletin işgaline karşı durduğunu ifade etmiştir. el-Bekrî'nin, Mısır'a İngiliz temsilcisi ve İngiliz başkonsolosu olarak tayin edilen Lord Cromer'le ilişkilerinin genelde iyi olduğunu bilsek de o, İngiliz işgaline asla taraftar olmamış, Mısırlıların kendi ülkelerini yönetebileceklerine ve bu yönetebilme gücüne sahip olduklarına inanmıştır. Bu nokta önemli bir noktadır; çünkü Mısır halkı o dönemde kendi kendilerini idare etme konusunda oldukça umutsuzdur. el-Bekrî'nin bu karşı duruşu, konu ile ilgili fikir beyan etmiş Mısırlı devlet adamı Riyad Paşa (ö.1911), yine Mısırlı devlet adamı Butrus Ğâlî (ö.1910) ve diğer bazı şahsiyetlerin duruşundan çok daha cüretkârdır. Aslında” *Mısır Mısırlılarıdır.*” sloganı Urâbî Paşa'nın ayaklanmasından önce ortaya atılmış bir slogandır. el-Bekrî'nin milliyetçilik anlayışı Mısırlının ülkesine değer vermesi, ülkesini her şeyden önce ön plana alması, ülkesinin meselelerine kafa yorması ve onunla hep meşgul olması üzerine kuruludur. Diğer taraftan İslam Birliği düşüncesi de onu meşgul eden düşünceler arasında yer almıştır. el-Bekrî'nin belki de diğerlerinden farklı olarak ortaya attığı düşünce “*Mısırlı kendisini yönetmeye kadirdir, kendi sorunlarıyla baş edebilir.*” düşüncesidir. Bu, o dönem için önemli bir düşüncedir. Siyasî meseleler hakkında görüş beyan etmesi çok da kolay ve rahat olmamıştır. Onun kafasını meşgul eden en önemli düşüncelerden birisi de Mısır'da bir parlamentonun kurulması fikri olmuştur. Mısır halkı ancak bu kurum vasıtasıyla ülkelerinin geleceği hakkında söz sahibi olabilirdi. Fakat ülke lehine yapılacak bazı teşebbüsler hem İngilizler hem de Hidiv Abbas tarafından ertelenmiştir.

İngiltere veliahdı Mısır'a gelince el-Bekrî ona *el-Müeyyed* gazetesinde yayımlamış olduğu bir mektup göndererek parlamentonun açılmasının gerekliliği üzerinde durmuştur. el-Bekrî'nin bu mektupta ilk etapta yumuşak ve dengeli bir dil kullandığı görülmektedir. *el-Müeyyed*'den sonra bu mektup *el-Ehrâm*, *el-Mukattam* ve diğer bazı yabancı gazetelerde de yayımlanmış ve bu anlamlı mektup, Mısır kamuoyunda büyük bir yankı uyandırmıştır. Ancak Mısır'da parlamento konusunda her kafadan bir ses çıkması el-Bekrî'nin bu girişimini sonuçsuz bırakmıştır. İngiliz siyasetinin böylesi durumlarda asla rahat durmadığı ve uyumadığı bilinmektedir. Nitekim burada da bir taraftan İngilizler ve bir taraftan da İngilizlerin siyasetini güden Hidiv İsmail'in siyasî manevraları bu işin içindedir. Bir halkı uyutmak, oyalamak ya da sarhoş etmek için başvurulan bazı yöntemler vardır. Bunlardan birisi de Mısır insanını bu dönemlerde milliyetçi duygulardan oldukça uzakta tutabilmek amacıyla fakirliğin ezici baskısı altında can çekişmekte olan bu insanların çılgınlıkları arasında Kahire'de yaygınlaşan içinde gece kulüpleri de olmak üzere bazı eğlence mekânlarıdır. Her şeye rağmen az da olsa aralarında el-Bekrî de olmak üzere bir kısım şuurlu Mısırlı, İngilizlerden kurtulabilmenin çarelerini zihinlerinden geçirmiştir.⁴⁸

el-Bekrî, hep Osmanlı-Mısır kardeşliğinden yana olmuştur. O dönemde Arap-Osmanlı kardeşliği⁴⁹ adında iki halk arasındaki bağların daha da güçlendirilmesini savunan bir cemiyet

48 Fehmî, *Muhammed Teyfik el-Bekrî*, 69-87.

49 Meşrutiyetin yeniden ilan edilmesinden sonra (1908) basında II. Abdülhamid'e olan yakınlıkları ile bilinen bazı Araplar'a karşı saldırıların yapılması sonrası saldırıya maruz kalanların desteği ile bütün Arap vilayetlerinde şube açarak örgütlenen cemiyet, 2 Eylül 1908'de İstanbul'da açıldı. bkz. Murat Erkoç, *Osmanlı Devleti'nden*

kurulmuştur. el-Bekrî, Devlet-i Aliyye'nin anayasal esaslara bağlı kalarak çalışması halinde İngiltere'nin Mısır'dan çekilme takvimini Osmanlı Hükümetine sunacağı görüşündedir.⁵⁰ Yaklaşık 16 sene Mısır'ın bir parlamenter hükümete sahip olmasının gerekliliğini ve Mısır'ın anayasasız bir şey ifade etmeyeceğini dillendirmiştir. Esasen gerçek anlamda Mısır'da bir anayasa fikri ilk olarak Cemaleddin el-Efgânî tarafından ortaya atılmıştır. el-Bekrî'nin İslam dünyası ile ilgili görüşleri de dikkate değerdir. Enver Paşa'ya isnat edilen “*İslam dünyasının İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin planlanmasında yeri yoktur*” ifadesi⁵¹ onu oldukça rahatsız etmiş, ayrıca en azından o dönem için Müslüman veya Hıristiyan camia ya da başka bir adlandırmaya, dinî bir ad altında câmialar ortaya çıkar endişesi ile karşı çıkmıştır.⁵² Bütün bu endişelerden dolayı olmalıdır ki el-Bekrî, daha sonra *el-Müstakbel li'l-İslâm* (Gelecek İslâm'ındır) adlı bir eser kaleme almıştır. O dönem aleni olarak bir Müslüman camianın kamplaşmasından bahsetmek zaten askerî açıdan oldukça güçlü durumda olan Hıristiyan dünyasını rahatsız edecektir. Ona göre o dönem Batı'nın çok gerisinde kalmış İslam ülkeleri arasında zaten var olan ilişkileri bir ad konulmadan güçlendirmek daha yararlı bir yol olacaktır. Bunun için de Türkçe yayın yapan Tercüman gazetesinin sahibi ve Kırım Tatarı bir Müslüman olan İsmail Gaspıralı'nın (ö. 1914) Mısır'a geldiği 1907 senesinde dile getirdiği bir İslam kongresinin düzenlenmesi fikrini önemsemıştır. Buna binaen Gaspıralı'nın bu düşüncesini destekleyenler Kahire Continental otelinde bir toplantı düzenlemiş ve bu toplantıda Gaspıralı, özetle, çare için sorunun tespiti üzerinde durmuştur. 14.11.1907'de de el Bekrî, yaklaşık 60 ilim adamı ve edebiyatçı ile evinde bir toplantı tertip etmiştir. Bu toplantıda iki saat kadar süren tartışmalardan sonra kongre başkanlığına el-Bekrî getirilerek bir hazırlık komitesinin kurulmasına ve bu komitenin genel bir İslam kongresi taslağını hazırlamasına karar verilmiştir. Kongrenin içeriği Müslümanların geri kalışının nedenleri ile dine giren bidat; Kur'an, sünnet, icma ve kıyastan delil getirilmeyen fikirlerin dikkate alınmaması gerektiği ve kongrede siyasi meselelere girilmeyeceği şeklinde üç ana konu ile sınırlanmıştır. Gaspıralı, İstanbul'a döner dönmez, gazetesinde kongre ile ilgili geniş bilgi vermiş; ayrıca dönemin ileri gelen Türklerinden birinin, Türk halkının gelişebilmesi ve ilerleyebilmesi için hem dil açısından hem dinî bakımdan hem de siyasi olarak Arapçadan kopmasıyla mümkün olacağına dair kongrede bir konuşma yapmak istediği de gazete sayfalarında yer almıştır. Bu arada Gaspıralı bu önemli kongrenin Kahire'de değil İstanbul'da yapılmasını istemiştir. Sonuç olarak bu önemli kongre daha sonra gerçekleşmemiş ve belki de bazı önemli adımların atılabileceği bu toplantı maalesef sadece kâğıt üzerinde kalmıştır.⁵³

Ayrılma Sürecinde Mısır'da Arap Milliyetçiliği, (Gaziantep: Iksad Publications, 2020), 142.

50 Fehmî, *Muhammed Tevfik el-Bekrî*, 79.

51 Fehmî, *Muhammed Tevfik el-Bekrî*, 82.

52 Fehmî, *Muhammed Tevfik el-Bekrî*, 82.

53 Mısırlı Mustafa Lütfî el-Menfelûtî de bu yapılması planlanan toplantıyı eleştirmiş ve Müslüman dünyasının içinde bulunduğu içler acısı durumu öne sürerek başarılı olamayacağını söylemiştir. bkz. Fehmî, *Muhammed Tevfik el-Bekrî*, 86-87.

6.1. Hidiv Abbas ile el-Bekrî'nin Arasındaki İhtilaf

Mısır Hidivi Tevfik Paşa'nın 1892'de ölümü üzerine Osmanlı Devleti tarafından Mısır hıdivliğine tayin edilen Hidiv Abbâs daha önce de belirttiğimiz gibi el-Bekrî'yi birkaç önemli göreve tayin etmiştir. Bu sıralarda el Bekrî 23, Hidiv Abbâs ise 19 yaşındadır. O da diğer bazı yöneticiler gibi İngilizlerin oyuncağı olmak istememiş, nitekim Mısır'a İngiliz temsilcisi ve İngiliz başkonsolosu olarak tayin edilen Lord Cromer de ondan tam bir Mısırlı ve Mısır ruhunu yaşatan kişi olarak bahsetmiştir. Hidiv Abbâs, babasının yani Tevfik Paşa'nın yönetim biçiminden, kişiliğinden ve tasarruflarından rahatsız olduğu için farklı bir yönetim tarzını ortaya koymak istemiş, Mısır halkı da o dönemde Hidiv Abbâs'tan cesaret alarak daha önce görülmemiş bir şekilde yavaş yavaş bazı siyasî konularda fikir beyan etmeye başlamıştır. Bunda herhalde Hidiv Abbâs'ın halkla yakın ve sıcak bir temas içinde olmasının büyük bir payı olmalıdır. Diğer taraftan Mustafa Kâmil'e el-Hizbu'l-Vatanî'yi (Vatan Partisi) kurması hususunda destek vererek kendisine maddi yardımda bulunmuş ayrıca onu geniş yetkilerle de donatmıştır. Hidiv'in toy bir siyasetçi olması çok kurnaz siyasetçiler karşısında zorluk çekmesine sebep olmuştur. Bu zorlanmalar karşısında İstanbul'a sık sık ziyaretlerde bulunan Hidiv Abbâs, zaten kendi sorunlarıyla boğuşmakta olan Osmanlılardan da doğrusu yardım alamamıştır.⁵⁴

Bu sıralarda Osmanlı-Yunan Savaşı cereyan etmiştir. Osmanlıların bu savaştan zaferle çıkması üzerine, el-Bekrî bu zaferi şiiri ile kutlamıştır. Ebu'l-Hudâ es-Sayyâdî tarafından Halifenin huzurunda okunan ve büyük bir beğeni alan şiir, Padişahın özel kütüphanesindeki envantere kaydedilmiş, ayrıca el-Bekrî iki altın ve bir gümüş madalya ile ödüllendirilmiştir (1897). Diğer taraftan Ahmed Fuad'ın *es-Sâika* dergisinde Hidiv Abbâs'ı hicveden bir şiiri yayımlanmıştır. Savcılığın tahkikatına göre şiiri el-Bekrî'nin teklifi üzerine el-Menfelûti (ö.1924) yazmıştır. Abbâs Mahmud el-Akkâd (ö.1964)'in görüşü ise bu şiirlerin ekserisinin el-Bekrî tarafından kaleme alındığı yönünde olmuştur.⁵⁵ Böylesine karmaşık bir ortamda el-Bekrî ile Hidiv Abbâs'ın arasının açılmaması mümkün değildir. Esasen el-Bekrî'nin Sultan II. Abdülhamit tarafından yakın ilgi görmesi, halifenin ona “*Artık sen benim evladımın.*” demesi, ifade edildiği gibi el-Bekrî'ye daha önce hiçbir Mısırlıya verilmemiş madalyalar vermesi Hidiv Abbâs'ın hoşuna gitmemiş hatta Hidiv Abbâs bu durumu problem haline getirmiştir.⁵⁶ Diğer taraftan el-Bekrî'nin kendisini “*Ben Hz. Ebû Bekir'in sülalesinden geliyorum. Dolayısıyla Kavalalılardan daha üstünüm*” demesi tabii olarak dikkatleri üzerine çekmiştir.⁵⁷ İşin büyümesi üzerine Lord Cromer duruma müdahale etmiştir. Cromer'in bu işe karışması, yani Mısırlı soruşturmacının yerine bir İngiliz soruşturmacıyı tayin etmesi, el-Bekrî'yi suçlu olmaktan kurtarmış; ancak Seyyide Zeyneb Mahkemesi, Ahmed Fuad ve Mustafa Lütfi el-Menfelûti'nin suçlu bulunmasına karar vermiştir. Bu olaylar üzerine Hidiv Abbâs kendisine yakın şahsiyetlerden ve paşa rütbesini verdiği Hifnî Nâsif (ö.1915)'ten faydalanarak el-Bekrî

54 Fehmî, *Muhammed Tevfik el-Bekrî*, 91.

55 Fehmî, *Muhammed Tevfik el-Bekrî*, 96.

56 eş-Şübekî, *Muhammed Tevfik el-Bekrî hayatuhu ve edebuhu*, 147.

57 eş-Şübekî, *Muhammed Tevfik el-Bekrî hayatuhu ve edebuhu*, 159.

ile Lord Cromer'in arasını açmak için daha fazla çalışmaya başlamıştır. Hifnî Nâsif ara açma işinin bir parçası olarak bir ara el-Bekrî'ye giderek kendisiyle edebî meseleleri tartışmış ve el-Bekrî'den şiirin ehline bırakılmasını söyleyerek şiiri bırakmasını istemiştir. Bunun üzerine el-Bekrî sinirlenerek kendisine meydan okumuş ve aralarında şöyle bir ahitleşme olmuştur: Şiirin içeriğinde gündemdeki sıkıntılı ve gergin konular olmayacak ve erkeğin dile getirildiği bir gazel yazılacaktı. İki taraf bu şartları hâiz şiir yazmış ve el-Bekrî'nin şiiri başarılı kabul edilmiştir. Nâsif başarısızlığını kabul ederek iki şiiri de yırtmış gibi davranarak el-Bekrî'nin şiirini Hidiv Abbâs'a götürmek üzere cebine koymuştur. Rahatsızlık uyandıran bu şiir, Hifnî Nâsif tarafından hem Hidiv Abbâs hem de Lord Cromer'e götürülmüştür. Bu olaydan sonra daha önce el-Bekrî'nin tüm kutlamalarına katılan ve sık sık el-Haranfiş'teki evine ziyaretine giden Lord Cromer, artık onun hiçbir kutlamasına katılmamış ve onu ziyaret de etmemiştir. Ayrıca el-Bekrî'nin Abbâs Hidiv'le arası gün geçtikçe daha fazla açılmıştır.⁵⁸

Hidiv Abbâs'ın 1901 senesinde İstanbul'u ziyaretinden sonra el-Bekrî ile aralarındaki buzları eritme gayreti içinde olduğu görülmüştür. Diğer taraftan Hidiv Abbâs ile Ebu'l-Hüda es-Sayyâdî'nin arası da iyi değildir. Bu durumu düzeltecek tek kişi vardır o da el-Bekrî'dir. el-Bekrî bu görevi yani Hidiv Abbâs ve Ebu'l-Hüda es-Sayyâdî ile arasını bulma işini üstlenmiştir. Bu olaydan sonra el-Bekrî ile Hidiv Abbâs'ın arasının eskisine göre daha samimi olmaya başladığı dikkati çekmiştir. Bu noktada Abbas Hilmî, el-Bekrî'den tasarruf fonları projesi ile ilgili Lord Cromer'le olan anlaşmazlığı dolayısıyla yardım istemiştir. Cromer'e göre böyle bir proje, hırsızların da önünü kesmek anlamına gelmektedir. Çünkü halk, parasını bankaya yatıracak ve bunun karşılığında da faiz alacaktı. Bu olaylar 1903 senesinde cereyan etmiştir. Yine aynı yıl içinde Hidiv Abbâs, nakîbüleşrâflığa tekrar el-Bekrî'yi atamıştır. Bunun üzerine el-Bekrî, Hidiv Abbâs'tan Ezher İdare Meclisi'nde bazı kişilerin istifa ettirilerek Muhammed Abduh'a karşı güçlü bir meclisin kurulması için talepte bulunmuş ancak el-Bekrî bu işte başarılı olamamıştır. Bunun sebepleri arasında Muhammed Abduh'un Lord Cromer'le irtibata geçmesi ve ona Hidiv Abbâs'ın kendisini ve idare meclisini tamamen dışlamak gibi bir niyetinin olduğunu söyleyip kendisinden bu duruma müdahale etmesi de bulunmaktadır. Ancak Lord Cromer bu duruma müdahale edemeyeceğini dile getirmiştir. el-Bekrî'nin bu işi başaramaması, diğer taraftan Hidiv Abbâs'ın saltanatını güçlendirmek amacıyla Ezher'de istediği değişikliklere gidememesi el-Bekrî ile zaten kırılğan olan ilişkilerini daha da nazik hale sokmuş; tüm bu hassas ve karmaşık ilişkiler bir anlamda el-Bekrî'yi hayatının son dönemecine itmiştir.

7. el-Bekrî'nin Ölümü

Anlaşılabileceği üzere el-Bekrî ile Hidiv Abbâs'ın arası bozulduktan sonra dönemsal iyileşmeler görülse de bu durum hiçbir zaman eski haline dönmemiştir. Daha önce var olan sıcak ilişkinin böylesine bozulmasının arkasında aslında pek çok sebep yatmaktadır. Bu sebepler arasında el-Bekrî'nin Mısır anayasasının tecili için yazmış olduğu makale, Sultan II. Abdülhamit'ten

58 Kehhâle de Hidiv Abbas'ın el-Bekrî'ye karşı değiştiğini söyler. bkz. Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-muellifin*, (Beyrut, Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabî, 1957), IX: 141.

almış olduğu payenin bir başka Mısırlıya verilmesi için çaba sarf eden Hidiv Abbâs'ın başarısız olması sayılabilir. el-Bekrî, son zamanlarında hem Hidiv Abbâs hem de genel olarak insanlardan sıkılarak uzlete çekilmiştir. Aslında belki de yalnız yaşama hissi diyebileceğimiz bu durum, el-Bekrî'nin daha sonra uzun yıllar mustarip olacağı hastalığının habercisiydi. Kaldı ki el-Bekrî'nin, uzlette iken yazmış olduğu bir makale onun ruh halini; patlamak üzere olan bir volkan gibi olduğunu bize açıkça göstermektedir. Bu makalede Hidiv Abbâs'ı kastederek dönemin idarecilerini becerisizlikle, müstebitlikle, cehaletle ayrıca zengin tabakayı da müsriflikle suçlamıştır. Hatta zengin tabakayı elde ettikleri ve sorumsuzca harcadıkları malların, fakirin kanından ve terinden müteşekkil olduğunu dile getirmiştir.⁵⁹ Makale son derece ağır bir makaledir. Aslında belki de Mısır'ın o günkü durumu göz önüne alınırsa yazılması elzem bir yazı Dolayısıyla bu yazı, Hidiv Abbâs'ı son derece rahatsız etmiştir. Bunun altında kalmak istemeyen Hidiv Abbâs öncelikle Hüseyin Kamil (ö.1917)'i Danışma Kurulu (Meclisu'ş-şûrâ li'l-kavânîn)'nun başına getirmiştir. Diğer taraftan basının tüm özgürlüklerini yok sayarak gazeteciler ve yazarların elini kolunu bağlayan bir kanun çıkarmıştır. Bunun üzerine el-Bekrî, hem Danışma Kurulu hem de Genel Kuruldan istifa etmiştir. İstifasının ardında başka sebeplerin de olduğu düşünülebilir. Aslında el-Bekrî, o dönem Hidiv Abbâs'ın tüm özgürlükleri ortadan kaldırma düşüncesinde olduğuna inanmaktadır. Bu duruma ortak olmak istemediğinden tüm görevlerinden hatta tarikatların bağlı olduğu şeyhlik makamından da istifa etmiş ve yerine kardeşinin oğlu Şeyh Abdülhamid el-Bekrî (ö.1948)⁶⁰ geçmiştir.

el-Bekrî tüm bu olaylardan sonra artık izlendiği vehmine kapılmış ve bu durum, onun ruh halini bozmuş hatta akli melekesini kaybedecek duruma getirmiştir. Arkadaşı Ali Yusuf (ö.1913), zaman zaman el-Bekrî'ye ziyaretlerde bulunarak onu teselli etmeye ve ona moral vermeye çalışmıştır. İfade edildiğine göre zaman zaman bu psikolojik durum onun koltuk altlarını, kapı arkalarını, dolap içlerini, perdelerin arkalarını kontrol edecek kadar evhamlı hale getirmiştir. Aslında bu durum ağır bir hastalığın belirtisidir. Bütün bunların arkasında yatan endişe, Hidiv Abbâs'ın adamlarından birisinin kendisini öldürmek için mezkûr yerlere saklanmış olma ihtimalinden kaynaklanmıştır. Bu durumdan Hidiv Abbâs'ın haberdar edilmesi üzerine Hidiv Abbas, el-Bekrî'ye haber göndererek kendisini teselli etmeye çalışmış;⁶¹ ancak durumun ileri düzeye varması el-Bekrî'yi hem dönemin emniyet müdürüne hem de Kahire valisine mektuplar göndererek kendisine korunması için tedbir alınmasını talep etmeye kadar götürmüştür. Ayrıca el-Bekrî, Butrus Ğalî'ye⁶² bir kaç telgraf göndererek Hidiv Abbâs'ın adamlarının kendisine tuzak kurabileceklerini ifade etmiştir. Bunun üzerine Başbakan onu saraya davet etmiş, fakat el-Bekrî'de vesvese hali o denli ilerlemiştir ki kendisine yakınlık gösterenlerden dahi şüphelenir hale gelmiştir. Bir keresinde *el-Müeyyed* gazetesinde çalışan ve el-Bekrî'nin en yakın arkadaşlarından sayılan Ali Yusuf'u⁶³ ziyaret etmiş, bu arada Yusuf es-Serkis (ö. 1932)⁶⁴ de orada bulunmuştur. Ali Yusuf, hizmetliye bir bardak su getirmesini

59 Fehmî, *Muhammed Tevfik el-Bekrî*, 109.

60 بوابة المشيخة العامة للطرق الصوفية – سماحة السيد عبد الحميد البكري (sufiordersgate.com) (Çevrimiçi: 04.07.2022).

61 <https://books-library.net/a-1052-download> (Çevrimiçi: 07.05.2022).

62 1908 yılından 1910 senesinde kadar Mısır'da başbakanlık yapmış bir şahsiyet.

63 Dil, edebiyat ayrıca dini ilimler konusunda öne çıkan Mısır'ın önemli gazeteci.

64 Suriyeli önemli bir yazar.

söyleyince el-Bekrî, “*Sen ve Yusuf beni zehirlemeye karar verdiniz.*” diye feryat etmiştir.⁶⁵ İkiisi de onu teskine çalışmış ancak başarılı olamamışlardır.

Nihayet el-Bekrî ailesi el-Bekrî’yi Lübnan’da bulunan el-Uşfûriyye Hastanesi’ne⁶⁶ göndermeye karar vermiştir (1912). Bu hastanede 16 yıl geçiren el-Bekrî’nin durumunda hiçbir değişiklik olmamıştır. Hatta el-Bekrî neredeyse tanınmayacak halde çökmüştür. 1928 yılında yani Lübnan’a geliştinden 16 yıl sonra yakın arkadaşı Yusuf Serkis onu ziyaret etmiştir (1923). el-Bekrî’nin durumu gerçekten acınacak haldedir. Sağlığı daha da kötüye gitmiş hatta gölgelere dahi işaret eder hale gelmiştir. el-Bekrî’nin ruh halinin anlaşılabilmesi için Yusuf Serkis’in kendisi ile yaptığı bir konuşmadan sonra kayda geçirilen aşağıdaki ifadeler oldukça önemlidir:

*“Hepsi bu kadar. Ne başını kaldırdı ne de bana baktı. Sonra izin alıp Yusuf Serkis’ten ayrıldı. Başını önüne eğik birkaç adım attı. Sonra doğruldu, başını kaldırdı ve asasıyla yere vurmaya başladı. Sol eli sert bir şekilde bir kırık ayna parçasını tuttu. Doktor, Yusuf Serkis’e el-Bekrî’nin bu anın şeytanları kendisinden uzaklaştırdığına inandığını söyledi...”*⁶⁷

el-Bekrî, 1928 senesinde yapılan görüşmelerden sonra Mısır’a gönderilmiştir. Yıllar önce yani 1912 senesinde hangi kuruntularla gitmişse, 1928 yılında aynı kuruntularla belki de daha ağır bir şekilde gölgelere emir verecek şekilde geri dönmüştür. Yani 16 yıllık bir tedavi hiçbir işe yaramamıştır. Zaman zaman geçmişi hatırlasa da genel olarak sağlığı oldukça bozuktur. Her ne kadar bazı işlerini halledip kalan ömrünü Akdeniz’de bulunan bir adada geçirmek üzere niyetlenmişse de ömrü buna yetmemiştir. Ölmeden birkaç gün önce Muhammed Abduh ile aralarında yaşanan bir olay için “*Bu olayı yazmak isteyen herkesin beni hatalı olarak ve gerçekten özür dilediğimi yazmasını isterim.*” ifadesini kullanarak bir anlamda helallik istemiştir.⁶⁸ Acı ve ıstırap dolu bir hayattan sonra “*...dünya öyle bir yer ki ağlayarak gelirsün şikayetler içine de gidersin...*” sözüne⁶⁹ uygun olarak 1932 senesinin Ağustos ayında el-Bekrî son istirahatgâhına götürülmüş ve büyük bir kalabalık eşliğinde İmam Şâfiî Aile Kabristanı’nda defnedilmiştir. Zeki Mübarek’in onunla ilgili serdettiği aşağıdaki ifadeler oldukça değer taşımaktadır:⁷⁰

“Ey aklının mecnunlar vadisine götürdüğü adam, sana mersiye söylüyoruz, sana acıyoruz. İnanıyoruz ki sen bizi; kardeşlerini, bu gezegenin sakinlerini iyi anladın. Doğrusu da budur. Ebedî âleme gidene kadar Mısır ve Lübnan’da arzu ettiğin uzleti sana başışlayan Allah’a hamd ederiz.”

65 Fehmî, *Muhammed Tevfik el-Bekrî*, 112.

66 Dönemim önemli hastanelerinden. Kuruluş yılı 1896’dır. British Medical Journal, Beyrut’ta bulunan bu hastaneyi Osmanlı İmparatorluğunda İstanbul ve Kahire arasında alanının tek hastanesi olarak tanımlar. Batıda tıp alanında meydana gelen tüm gelişmeler bu hastanede hemen yansımaları bulurdu. Diğer taraftan çok uzak şehirlerden ve ülkelerden buraya hastaların geldiği söylenmektedir. <https://bidayatmag.com/node/1261> (Çevrimiçi: 19.07.2022).

67 Fehmî, *Muhammed Tevfik el-Bekrî*, 115.

68 eş-Şübekî, *Muhammed Tevfik el-Bekrî hayâtuhu ve edebuhu*, 35.

69 eş-Şübekî, *Muhammed Tevfik el-Bekrî hayâtuhu ve edebuhu*, 38.

70 Fehmî, *Muhammed Tevfik el-Bekrî*, 117.

8. Eserleri

8.1. Matbû Eserleri

- ***Erâcîzu'l-Arab* (Mısır 1312):** el-Bekrî, bu eserinde Arap edebiyatında kaleme alınmış olan recez⁷¹ türü şiirlerden seçmeler yapmış, anlaşılması kolay olmayan şiirlere açıklamalar getirmiş, bu şiirlerin anlamlarını şerh etmiş, ayrıca şiirlerdeki ana fikri ortaya koymuştur. Eserde yapılan açıklama ve değerlendirmeler, el-Bekrî'nin dinî yönünün yanı sıra edebî yönünün de büyük bir edebî birikimle donanımlı olduğunu göstermiştir.⁷²
- ***el-Müstakbelü li'l-İslâm* (Mısır 1310):** Eser küçük hacimli bir eserdir. Eseri üç bölümde ele alan el-Bekrî, birinci bölümde İslam dünyasının nüfusu ve mekânsal durumuna değinmiş, ikinci bölümde İslam dünyasının geri kalış sebepleri ile okur-yazar oranının düşüklüğü üzerinde durmuş, üçüncü bölümde ise İslâm dünyasının gelişebilmesinin yollarını ele almıştır. Bu eser, Asmaî adlı kişi tarafından “*İslâm'ın İstikbalî Vardır.*” adıyla Osmanlı Türkçesine aktarılmıştır (Kahire 1320).⁷³ Eserin içeriğindeki bazı bilgiler dolayısıyla “*Dinen ve siyaseten bazı memnu muhteviyat doksanuncu sayfadan itibaren külliyyen muzır münderecat.*” denilerek Osmanlı topraklarına girişi yasaklanmıştır.⁷⁴
- ***Fuhûlu'l-buleğâ* (Mısır 1313):** Eser bir antolojidir. Abbasi döneminde yaşamış sekiz şairin (Müslim b. el-Velîd, Ebû Nuvâs, Ebû Temmâm, el-Buhturî, İbnu'r-Rûmî, İbnu'l-Mu'tezz, el-Mütenebbî, el-Maarrî) sekiz bölüm halinde şiirlerinden seçmeler ihtiva etmektedir. el-Maarrî dışındakiler 9-143. sayfalar arasında yer almaktadır. Ancak el-Maarrî ile ilgili yapmış olduğu seçmelere (s.141-183) daha fazla yer verilmiştir. Kitabın 185-204. sayfaları arasında el-Maarrî'nin bazı mektupları⁷⁵, 205-249. sayfaları arasında ise havâmiş adı altında bazı dip notlar bulunmaktadır.
- ***et-Ta'lîm ve'l-İrşâd* (Mısır 1317):** el-Bekrî, kısa süren sağlıklı hayatı süresince bazı okulların kurulmasını teklif etmiştir. Bu eserde, teklif edilen okullarda hangi programların yer alacağı anlatılmıştır. Muhammed Fârûk eş-Şübekî'ye göre⁷⁶ bu eser aslında el-Bekrî'nin telifi değildir. Eser, bazı dinî şahsiyetlerin bir araya getirdiği bir çalışma olup el-Bekrî'nin müritlerine vermiş olduğu talimat doğrultusunda ortaya çıkmıştır. eş-Şübekî buna rağmen eserin el-Bekrî'nin üslubunu taşıdığını da ifade etmektedir. Kitap yedi bölümde ele alınmıştır.⁷⁷

71 Aruz sisteminde bir bahir adı. bkz. Tefvîk Rüştü Topuzoğlu, “Recez”, *DİA*, c. XXXIV, (Ankara: TDV, 2007), 509-510.

72 el-Bekrî, *Erâcîzu'l-Arab*, (Kahire: yay. y., h.1313), 189-200.

73 “*İslâm'ın Geleceği Vardır*” adlı eser, İBB Atatürk Kitaplığı'nda MC_Osm_K.00143/01 numaralı demirbaş kayıtlıdır.

74 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (MF.MKT), 719/57/1,2.

75 el-Bekrî, *Fuhûlu'l-belâğa*, (İngiltere: el-Memleketü'l-müttehide: Hindawi Foundation C.I.C., 2018)

76 eş-Şübekî, *Muhammed Tefvîk el-Bekrî hayâtuhu ve edebuhu*, 208.

77 eş-Şübekî, *Muhammed Tefvîk el-Bekrî hayâtuhu ve edebuhu*, 208.

- ***Beytu's-Sıddîk (Mısır 1323)***: Hacimli bir eserdir. Bu çalışmada da ifade edildiği gibi el-Bekrî ailesinin nesebi Hz. Ebû Bekir'e kadar uzanmaktadır. Dolayısıyla Beytu's-Sıddîk, Hz. Ebû Bekir'den başlayarak el-Bekrî ailesine kadar gelen tüm el-Bekrî nisbeli aileleri içeren son derece kıymetli bir eserdir. Bu arada el-Bekrî ailesinin ikamet etmekte olduğu konutlar ve saray, el-Bekrî ailesine tevdi edilen görevler, el-Bekrî ailesinin Ramazan ayındaki meşhur kutlamaları, Hz. Muhammed'in doğum kutlamaları ve diğer bazı konular hakkında da bilgiler sunmaktadır.⁷⁸
- ***Sahâricu'l-lu'lu' (Mısır 1906)***: Eser esasen on manzûm ve mensûr edebî kısımdan meydana gelmektedir. Yazar, esere Kostantîniyye (İstanbul) ile başlamıştır. Her ne kadar Kahire'den kalkan gemi önce Avrupa'ya gitmişse de yazar başlığa Konstantîniyye'yi koymayı tercih etmiştir. Diğer taraftan eserde hikmetli sözler, ilginç sayılabilecek hadiseler anlatılmaktadır. Yazar eserini hazırlarken, “garîb”⁷⁹ kelimeler “dahîl”⁸⁰ kelimeleri seven pek çok yazarın hoşuna gitmeyeceğini belirtmektedir. el-Bekrî, eserde Kostantîniyye (İstanbul), Emîru'l-mu'minin, Napolyon, Mısır, Balo, Selahattin Eyyubi, Polonya Parkı gibi başlıklar altında yaptığı açıklamalarda son derece edebî ifadeler ve fasih kelimeler kullanmıştır. Bu da yazarın Arapçaya olan vukûfiyetini ve hâkimiyetini göstermektedir. Eserin dipnotlarının zenginliği önemini bir kat daha arttırmaktadır. *Sahâricu'l-lu'lu'*, Ahmed eş-Şinkîti ve Muhammet Lütfi el-Menfelûti tarafından şerh edilmiştir.⁸¹
- ***Sihru'l-belâğa (Mısır 1926)***: Bu eser, *Sahâricu'l-lu'lu'*, *Fuhûlu'l-belâğa* ile *Erâcîzu'l-Arab* adlı eserlerinden yapılmış seçmelerden ibarettir.⁸²
- ***el-Lu'lu' fi'l-edeb (Mısır 1927)***: Eser, *Sahâricu'l-lu'lu'* adlı eserinden yapılmış seçmelerden ibarettir.⁸³
- ***Beytu's-Sâdâti'l-vefâiyye (Mısır)***: Eser üç kısımdan meydana gelmektedir.⁸⁴ Birinci kısımda Vefâiyye tarikatının önde gelenlerinin nesepleri hakkında bilgi verilmektedir. İkinci kısımda bu tarikatın yine önde gelenlerinin hal tercümeleri anlatılmaktadır. Üçüncü kısımda ise bu tarikata ait görevler, tekkeler ve kutlamalar ele alınmaktadır. Bu eserde de dikkati çeken en önemli nokta, yazarın bir meseleyi dile getirirken kullandığı fasih ve belîğ bir üsluptur. Eserin ayrıca zengin ve doyurucu dip notlarla desteklenmesi de kitabın değerini artırmaktadır.

78 Bk. el-Bekrî, *Beytu's-sıddik*, 404-410.

79 Bu terim, Arapçada mânası kolay anlaşılmayan kelimeler için kullanılmıştır.

80 Bu terim, Arapçada mevcut yabancı asıllı kelimeler için kullanılmıştır.

81 eş-Şübekî, *Muhammed Tevfik el-Bekrî hayâtuhu ve edebuhu*, 210.

82 eş-Şübekî, *Muhammed Tevfik el-Bekrî hayâtuhu ve edebuhu*, 213.

83 eş-Şübekî, *Muhammed Tevfik el-Bekrî hayâtuhu ve edebuhu*, 213.

84 el-Bekrî, *Kitâbu Beyti's-Sâdâti'l-Vefâiyye*, ts.

8.2. Yazma Halindeki Bazı Eserleri:⁸⁵

- *Terâcimu Ba'zi Ricâli's-Sûfiyye*: el-Bekrî'ye ait bazı tarikat ehli şahsiyetlerin hal tercümeleri ile ilgili 197 sayfadan müteşekkil bir yazma eser bulunmaktadır. Bu eserde 76 şahsiyet ele alınmıştır. Bu şahsiyetlerin ilki Abdülkâdir el-Cîlî ile başlayıp el-Musaylihî ile son bulmaktadır.⁸⁶
- *Neş'etu't-Tasavvuf ve's-Sûfiyye*: 29 varaklık bir çalışmadır. el-Bekrî, esere tasavvufla ilgili bir mukaddime ile başlamıştır.
- *Neşru Râyâti İ'zâzi'l-Mustafâ ve Zikru Ebeveyhi ve İsbâti'l-Aktâb*: Ahmed b. İsmail b. Muhammed Teymûr adıyla mühürlü 265 varaklık bir eserdir (Mısır 1902).

el-Bekrî'nin *Ahbâru Ebi't-Tayyib el-Mütenebbî* adlı bir çalışması daha bulunmaktadır.⁸⁷ Önce el-Mütenebbî ile ilgili 1.3.1893 tarihinde *el-Muktataf* gazetesinde bir makale yayımlamıştır. Daha sonra el-Bekrî, burada da belirtildiği gibi 302 sayfadan mürekkep *Ahbâru Ebi't-Tayyib el-Mütenebbî* adlı çalışmasını ele almıştır. Tek baskısı olan eserde (1311, Bulak) el-Bekrî ayrıntılı olarak el-Mütenebbî'yi incelemiştir.

9. el-Bekrî'nin Edebî Şahsiyeti

el-Bekrî'nin kişiliğinin oluşmasında, bir başka ifadeyle onun ufkunu açanlar arasında bazı önemli şahsiyetler bulunmaktadır. İlkokul yıllarında kendisine hocalık yapan Ahmed Şefik, el-Haranfîş'teki evine gelip kendisine özel dersler veren ve özellikle nesir konusunda son derece yararlandığı Ahmed Miftâh el-Umârî, Ezher şeyhlerinden Muhammed el-Enbâbî, yine el-Bekrî'nin evine gelerek ona daha çok dil ve edebiyat dersleri veren Muhammed Mahmûd eş-Şinkîti (ö.1904)⁸⁸ ve Cemâleddin el-Efgânî bunların arasında bulunmaktadır. Diğer taraftan el-Bekrî ile Muhammed Abduh arasındaki ilişkilerin el-Bekrî'nin Haranfîş'teki evinde yoğunluk kazandığı ve buradaki görüşmelerde ondan yararlandığı muhakkaktır. Bu görüşmeler özellikle 1892 senesinde ilk Arap Dil Akademisi'nin kuruluşundan sonra hızlanmıştır.⁸⁹

el-Bekrî, gerek resmi görevleri, gerekse fahri olarak yürüttüğü bazı uğraşları arasında, büyük emek mahsulü sayılan önemli eserler kaleme almış; din adamı kimliğinin yanı sıra edebiyatçı kimliği ile de edebi çevrelerde kendisine bir yer edinmiştir. Çünkü onun bugüne kadar pek bilinmeyen ancak son derece edebi bir belge niteliği taşıyan İstanbul'a seyahati esnasında Ayasofya'yı⁹⁰ ve diğer bazı mekânları tasvir ettiği⁹¹ sanatsal ifadeleri son derece değerlidir.

85 eş-Şübekî, *Muhammed Tevfik el-Bekrî hayâtuhu ve edebuhu*, 213-214.

86 eş-Şübekî, *Muhammed Tevfik el-Bekrî hayâtuhu ve edebuhu*, 213-214.

87 eş-Şübekî, *Muhammed Tevfik el-Bekrî hayâtuhu ve edebuhu*, 203-204.

88 Muhammed Fârûk eş-Şübekî'nin kayda geçirdiğine göre, eş-Şinkîti, el-Bekrî'nin kaleme aldığı *Erâcizu'l-Arab* adlı eserin şerhini kendisinin yaptığını ve el-Bekrî'nin bu eseri kendisinden gasp ettiğini söylemiştir. bkz. eş-Şübekî, *Muhammed Tevfik el-Bekrî, hayâtuhu ve edebuhu*, 37.

89 eş-Şübekî, *Muhammed Tevfik el-Bekrî hayâtuhu ve edebuhu*, 58.

90 Hüseyin Yazıcı, "Muhammed Tevfik el-Bekrî (1870-1932)'nin İstanbul'a Seyahati ve Ayasofya'sı", (Uluslararası Ayasofya Sempozyumu II Kadim Bir Mabedin Tarihi Sempozyumu'nda sunulan bildiri, İstanbul, 27-29 Mayıs 2022).

91 Mesela; Vasfu Mescidi Âyâsûfyâ (es-Sahâric, s. 30), Vasfu'l-markas (es-Sahâric, s. 244), Vasfu ğâbetu Bûlûnyâ

Bu ve benzeri çalışmaları ona dini kimliğinin yanısıra edebi bir kişilik de kazandırmıştır. Bu arada Türkçe, Fransızca ayrıca İngilizce bilen el-Bekrî Arap dilinin de en ince detaylarına vakıf olarak bir filolog olarak da değerlendirilebilir. Özellikle *Fuhûlu's-şuâra* adlı eserinde bazı Abbasi dönemi şairlerinden yapmış olduğu seçmeler, onun hem edebî zevkini hem de klasik dönem Arap edebiyatına yüksek vukûfiyetini göstermektedir. Yaptığı seçki incelendiğinde seçtiği şahsiyetlerin klasik dönem Arap edebiyatının en parlak dönemini yaşayan ve yaşatan şahsiyetler olduğu görülmektedir.

Elbette ki Muhammed Abduh ile yakın bir temas içinde olması ve Âbidîn Camii'ndeki ders halkalarına katılarak Abduh'un şahsiyetinden ve ilminden etkilenmesi, onda bir Abduh izi bırakmıştır.⁹² Fakat şuna temas etmek gerekir ki el-Bekrî'nin meselelere nüfûzu, sorunları izah şekli, müstesna zekâ ve kabiliyeti kendisine has bir üslup sahibi olmasını sağlamıştır.

En önemli eserleri arasında yer alan *Sahâricu'l-lu'lu'* da adlı çalışma incelendiğinde yazardaki sanatsal anlatım gücü ve kabiliyeti hemen dikkati çekmektedir. Diğer taraftan eserin mukaddime yazarının, eserin yüksek üslubunu içeren anlatımları el-Bekrî'nin edebî alanda ifade kabiliyetinin son derece yüksek olduğunu göstermektedir. Yine mukaddime yazarının “*Bin yıldan beri bu üslupla bir eser kaleme alınmamıştır.*” ifadesi⁹³ her ne kadar abartılı görünse de eserin lehçeler üstü Arapçanın örneklerini sunan nadir eserler arasında olduğu söylenebilir. Mukaddime yazarı, el-Bekrî'den *Sahâricu'l-lu'lu'* adlı eserin şerhini talep etmiş ve bu çalışma şerhli bir şekilde basılmıştır. el-Bekrî, kaleme almış olduğu diğer eserlerinde de oldukça yüksek ve belîğ bir üslup kullanmıştır. Kullandığı bu yüksek üslup, bazıları tarafından hoş karşılanmamış, bu nedenle de kendisi “*Ben bugün, garip kelimelerden hoşlanmayıp dahil kelimelerin yanında yer alan edebiyatçılar tanıyorum.*” deme ihtiyacı duymuştur.⁹⁴ Ona göre yabancı kelimelere karşı döneminde körü körüne bir ilgi yayılmaktadır. *Sahâricu'l-lu'lu'*, hem üslup hem de derinlik bakımından klasik dönem Arap dilinin en yüksek üsluplu numuneleri arasında yer almaktadır. el-Bekrî, en eski metinlerde, hatta Kur'an'da, hadiste kullanılan ve zamanla edebiyat, şiir, din ve ilim dili haline gelen lehçeler üstü Arapçanın nadir kullanıcılarından birisidir. Bu dili kullanabilmenin yüksek bir belagat sahibi olmayı gerektirdiği açıktır.

Erâcîzu'l-Arab adlı eserinde Arap edebiyatından yapmış olduğu seçme recezlerle ilgili tefsir, şerh ve açıklamaları da yine oldukça yüksek edebî bir üsluba sahiptir. Bu üslup da onu din adamı olmasına rağmen edebiyatçı kimliği ile de anılanların arasına koymuştur. Konuyu anlatırken yapmış olduğu tarihî bağlantılar ve aktarmış olduğu rivayetler yazarın derin bir bilgi birikimine sahip olduğunu ortaya koymaktadır.⁹⁵ el-Bekrî'nin özellikle şerh ettiği şiirlerinde hem hükmi hem de anlamca yapmış olduğu değerlendirmeler onu bir din adamı olarak ayrı

(es-Sahâric, s.304), Vasfu'l-hilâl (es-Sahâric, s. 11), Vasfu meşâhidi't-tabia fi Ûrubbâ (es-Sahâric, s. 15), Vasfu Bâris (es-Sahâric, s. 304 v.dv.). bkz. eş-Şübekî, *Muhammed Teyfik el-Bekrî, hayâtuhu ve edebuhu*, 427.

92 eş-Şübekî, *Muhammed Teyfik el-Bekrî hayâtuhu ve edebuhu*, 58-64.

93 el-Bekrî, *Sahâricu'l-lu'lu'*, mukaddime.

94 el-Bekrî, *Sahâricu'l-lu'lu'*, 2.

95 bkz. el-Bekrî, *Erâcîzu'l-Arab*, 4.

bir yere yerleştirmiştir. Hem lehçeler üstü Arapçanın hem Arap edebiyatını adeta geçmişe bir seyahat yaptırarak okurlara sunan el-Bekrî; bu eserinde de hem dil ve üslup hem de şekil ve içerik bakımından da nadir bir kabiliyet örneği vermiştir.

el-Bekrî'nin uzun yılların sorunu olan İslâm dünyasının geri kalışı meselesi ile ilgili ortaya koymuş olduğu düşünceler son derece önem arz etmektedir. İlmî şahsiyetinin bir tezahürü olarak da addetmemiz gereken *el-Müstakbel li'l-İslâm* adlı eserinde Müslümanların geri kalışı ve çöküşü meselesini ele alırken el-Bekrî'nin uzun bir inceleme ve araştırma süresinden sonra orijinal sayılması gereken bulgular ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Müslümanların ilerleme sağlayabilmesi için neler yapılması gerektiği meselesini incelerken İslâm kültürünü samimi bir şekilde yaşadığı ve Müslümanların parlak dönemlerine dönebilmelerinin çarelerini hüznle aradığı görülmektedir.

Mensur eserlerine genel olarak bakıldığında⁹⁶ manadan çok lafızlara dikkat ettiği ve kısa cümleler kullandığı dikkat çekmektedir. O dönemde bir yönelim olan manzum nesir özellikleri onun eserlerinde de görülmektedir. el-Bekrî, edebî çalışmalarında şiirden ziyade nesri tercih etmekte ve bunun arkasında şair olarak değil de nesir yazarı olarak hatırlanmak istemiş olması yatmaktadır.⁹⁷ Bu arada onun şair kimliği de araştırmacıların dikkatlerinden kaçmamıştır. Bu alanda kendisinin daha çok Mahmud Sâmî el-Bârûdî (ö.1904)'yi andırdığı müşahade edilmektedir. el-Bekrî de el-Bârûdî gibi klasik Arap şiirinin ruhunu yaşatmak için fazlasıyla gayret göstermiştir. Şiirleri klasik şiirin çerçevesi içindedir. Tasvir konusunda kelimeleri ustalıkla kullanılmıştır Tasvir edilen nesne karşısında okuyucu olayın içindeymiş gibi kendisini hissetmektedir. Şiirinde gramer hatalarına pek rastlanmayıp çokça ancak güçlü teşbihler kullandığı da dikkati çekmektedir.⁹⁸ Ayrıca el-Bekrî "Zâtu'l-kavâfi" adlı şiiri ile Mısır'da kafiyesiz şiir yazan ilk kişidir.⁹⁹ Yunan zaferinden sonra II. Abdülhamid'le ilgili nazmettiği şiiri ise en önemli şiirlerinden biri olarak kabul görmüştür.¹⁰⁰

Sonuç

Sonuç olarak el-Bekrî'nin hayat serüveni çok iyi şartlarda başlamış ancak dönemin siyasi ortamı ve çekişmeleri nedeniyle farklı bir seyir izlemiştir. Mutlu ve müreffeh başlayan hayat ona eziyet verir hale gelmiştir. Hidiv Abbasla yaşamış olduğu sorunlar, kendisini ölümü her yerde arar duruma getirmiştir. Öldürülme endişesi, etrafında gittikçe göze çarpan ruhi bunalım onun daha çok eser üretmesinin önüne set çekmiştir. Mizacı ve düşünceleri arasında boğuşurken

96 eş-Şübekî, *Muhammed Tevfik el-Bekrî, hayâtuhu ve edebuhu*, 438-439.

97 eş-Şübekî, *Muhammed Tevfik el-Bekrî hayâtuhu ve edebuhu*, 438.

98 Araştırmacılar, onun fazlaca teşbih kullanmasının arkasında iki neden görmektedir: Bunlardan birincisi Cahiliye dönemi şiirinin teşbih özelliklerini iyi bilmesi, ikincisi ise teşbih ustası olarak bilinen klasik dönem Arap edebiyatının önemli şahsiyetlerinden İbnu'l-Mu'tezz'i okumasıdır. bkz. eş-Şübekî, *Muhammed Tevfik el-Bekrî, hayâtuhu ve edebuhu*, 429.

99 eş-Şübekî, *Muhammed Tevfik el-Bekrî, hayâtuhu ve edebuhu*, 426. Bazı Avrupa dillerindeki kafiyesiz şiirlerinden etkilenerik Arapça kafiyesiz şiirin ilk örneklerinin Iraklı ez-Zehâvî tarafından kaleme alındığı söylenmektedir. bkz. Mehmet Yalar, *Modern Arap Şiiri*, (Bursa: Arasta Yayınları, 2003), 134.

100 eş-Şübekî, *Muhammed Tevfik el-Bekrî, hayâtuhu ve edebuhu*, 220-225.

son derece önemli eserler de kaleme almıştır. Eserlerinde devrin edebi hususiyetlerinden ziyade klasik dönem Arap edebiyatının özelliklerini tercih etmekle kalmamış aynı zamanda savunmuştur. Özellikle klasik dönem Arap edebiyatının üslubu için bu eserler mutlaka müracaat edilmesi gereken kaynaklar olarak görülmektedir. İslam dünyasının geri kalışının üzüntüsünü yaşayanlardan birisi olan el-Bekrî, hem bir din adamı hem de bir edebiyatçı olarak nadir şahsiyetler arasına girmiştir. Ona göre klasik Arap edebiyatının üslubu devam ettirilmelidir. Özellikle 1798 Napolyonun Mısır'ı işgalinden sonra Arapça'ya giren kelimeler bırakılmaları yerine türetilen yeni kelimeler kullanılmalıdır. Bir din adamı, şair, eleştirmen, düşünür ve yazar olmak gibi çok zengin özelliklere sahip olan el-Bekrî'nin II. Abdülhamid'e olan sempati ve yakınlığı da dikkate alınarak yeniden fakat mufassal bir çalışma ile ele alınması kanaati ortaya çıkmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- el-Akkâd, Abbâs Mahmûd. *Mecmû'atü a 'lâmi 'ş-şi 'r*. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1970.
- Akpınar, Yavuz. "Tercüman". *DİA*. XXXX: 492-494. Ankara: TDV, 2011.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. MF.MKT. 719/57/1,2.
- el-Bekrî, Muhammed Tefvîk. *Beytu 'ş-siddik*. Mısır: Matbaa'u'l-Mueyyed, 1905.
- el-Bekrî, Muhammed Tefvîk. *Kitâb Erâcîzi 'l-Arab*. 1312 h.
- el-Bekrî, Muhammed Tefvîk. *Sahâricu 'l-lu 'lu'*. Kahire: Matbaatu'l-Hilâl, 1907.
- el-Bekrî, Muhammed Tefvîk. *Fuhûlu 'l-buleğâ*. el-Memleketü'l-müttehîde: Hindawi Foundation C.I.C., 2018.
- el-Bekrî, Muhammed Tefvîk. *Kitâbu beyti 'ş-sâdât el-vefâiyye*. t.y., y.y.
- Durmuş, İsmail. "Araplarda Mevlid". *DİA*. XXIX: 480. Ankara: TDV, 2004.
- Emin, Ahmet. *Hayâtî*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1985.
- Erkoç, Murat. *Osmanlı Devleti'nden Ayrılma Sürecinde Mısır'da Arap Milliyetçiliği*. Gaziantep: Iksad Publications, 2020.
- Fehmî, Mahir Hasan. *Muhammed Tefvîk el-Bekrî*. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1966.
- Gündüz, İrfan. "Muhammed Tefvîk el-Bekrî". *DİA*. V: 369-370. Ankara: TDV, 1992.
- Hartmann, Angelika. "el-Melikü'l-Muzaffer". *DİA*. XVII: 73-74. Ankara: TDV, 2004.
- İbn Hallikân. *Vefeyâtu 'l-a 'yân*. IV cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, t.y.
- Johansen, Julian. *Sufism and Islamic reform in Egypt. The battle for Islamic tradition*. Oxford: Oxford University Press, 1996.

- Jong F. De. *Ṭuruq and Ṭuruq-Linked Institutions in Nineteenth Century Egypt*. Leiden: E. J. Brill, 1978.
- Karaman, Hayrettin. “Efgâni”. *DİA*. X: 456-466. Ankara: TDV, 1994.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemu'l-mellifin*. IX cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-arabî, 1957.
- Mestyân, Adam. “Tawfiq Muhammad al-Bakri”. *EI*, VI: 19-21. Leiden: EI, 2019.
- Mübârek, Ali. *el-Hutatu'l-Tevfikîyye*. Bulak: el-Matbaatu'l-Kubrâ el-Emîriyye, 1306.
- Özer, Ekrem. “Osmanlı'da Tekke ve Tarikat İslahatları -II. Mahmud Dönemi ve Sonrası”. Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi, 2007.
- Şübekî, Muhammed Fârûk. *Muhammed Tevfik el-Bekrî, hayâtuhu ve edebuhu*. Kahire: Meketebetü'l-âdâb, 2013.
- Teftâzânî, Ebu'l-Vefâ. “Mısır'da Sufi Tarikatların Tarihi Gelişimi ve Günümüzdeki Durumları”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Çev. Araş. Gör. Mustafa Aşkar. 1996.
- Topuzoğlu, Tevfik Rüşü. “Recez”. *DİA*. XXXIV: 509-510. Ankara: TDV, 2007.
- Uysal, Ali Osman ve Elif Ceylan Erol. “Bir Grup Tarikat Sancağına Sanat ve Sembolizm”. *Troy Academy*. 6/2 (2021), 582-586.
- Ünal, Halit. “Celâl el-Bekrî”. *DİA*. VII: 241. Ankara: TDV, 1993.
- Yalar, Mehmet. *Modern Arap Şiiri*. Bursa: Arasta Yayınları, 2003.
- Yazıcı, Hüseyin. “Muhammed Tevfik el-Bekrî (1870-1932)'nin İstanbul'a Seyahati ve Ayasofya'sı”. *Uluslararası Ayasofya Sempozyumu II Kadim Bir Mabedin Tarihi Sempozyumu*. İstanbul, 27-29 Mayıs 2022.
- Yeken, Veliyyüddîn. *el-Ma'lûm ve'l-mechûl*. Kahire: Dâru Sâdır, 1327.
- Zeydan, Corci. *İslâm Medeniyeti Tarihi*. Çev. Zeki Megamiz. İstanbul: Üç Dal Neşriyat, 1974.

Elektronik Kaynaklar

- <https://books-library.net/a-1052-download> Erişim: 7 Mayıs 2022.
- الله عنه (kinanah.net) Erişim: 6 Haziran 2022.
- <https://islamstory.com/ar/artical/23929> Erişim: 7 Temmuz 2022.
- <https://ar.wikipedia.org/wiki/> Erişim: 05.12.2022.
- ويكيبيديا - حفني ناصف (wikipedia.org) Erişim: 17 Temmuz 2022.
- بوابة الشعراء - بيرم الخامس (poetsgate.com) Erişim: 17 Temmuz 2022.
- سماحة السيد عبد الحميد البكري – بوابة المشيخة العامة للطرق الصوفية (sufiordersgate.com) Erişim: 4 Temmuz 2022.
- <https://bidayatmag.com/node/1261> Erişim: 19 Temmuz 2022.